

PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
NASTAVNICA I NASTAVNIKA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
PODUČAVANJA

**PRIRUČNIK ZA
UPOZNAVANJE
NASTAVNICA I NASTAVNIKA
SA METODAMA
RODNO ODGOVORNOG
PODUČAVANJA**

Priručnik priredili/le:

prof. dr. Zilka Spahić Šiljak

prof. dr. Jamina Kusanović Pehar

prof. dr. Ivana Zečević

prof. dr. Slavica Tutnjević

prof. dr. Srđan Dušanić

mag. elektrotehnike Leila Hadžić

PREDGOVOR	6
AKRONIMI	8
UVOD	10
Definicije pojmova rod i pol	12
Osnaživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost	14
Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama	15
Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakodnevnici	16
Rodno odgovorna pedagogija: ka osnaživanju i ravnopravnosti	18
Rodno odgovorno podučavanje	20
MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO PODUČAVANJE	20
Rodno osjetljivi nastavni materijali	22
KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA	24
Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica na osnovu principa dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti	28
Prijedlozi za unapređivanje nastavnog materijala	32
Nastavne metode	42
RODNO OSJETLJIVA INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA U NASTAVI	42
Komunikacija u nastavi	44
Uređenje prostora	45
Povratne informacije	46
SAŽETAK I PREPORUKE ZA NASTAVNIKE I NASTAVNICE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA PODUČAVANJA	50
DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA PRINCIPIPIMA RODNO ODGOVORNOG PODUČAVANJA	52
LITERATURA	60

Svrha ovog Priručnika je upoznavanje nastavnica i nastavnika sa metodama rodno odgovornog podučavanja, te razvoj inkluzivnijeg i rodno ravnopravnijeg obrazovanja, pogotovo u oblasti nauke, tehnologije, inženjerstva, umjetnosti i matematike (STEAM). Priručnik je nastao u sklopu UNICEF-ovog programa, koji je sproveden u saradnji sa udruženjem „Genesis Project“, te grupom univerzitetskih profesorki i profesora koji su i pripremili Priručnik.

Ideja za kreiranje ovakvog nastavnog materijala je proistekla iz spoznaje i zapažanja da su u nastavnom procesu u našim školama prisutni elementi rodni stereotipa, koji mogu negativno da utiču na učenice i učenike u smislu njihovog samopoštovanja, donošenja nekih životnih odluka (npr. o daljem profesionalnom usmjeravanju), poremećenih interpersonalnih odnosa, iskrivljene percepcije rodni uloga itd. Rodne stereotipizacije se ispoljavaju kroz pojedine metode rada u školi, način na koji su predstavljene određene teme u udžbenicima, interakciju i komunikaciju između svih aktera u školi itd.

Priručnik se sastoji od nekoliko poglavlja. U uvodnom dijelu su predstavljeni osnovni pojmovi o kojima se govori u Priručniku. Data su objašnjenja o tome šta je rod, pol, osnaživanje za rodnu ravnopravnost, stereotipi i predrasude o rodnim ulogama, patrijarhat, seksizam, rodno odgovorna pedagogija itd. U drugom poglavlju pod nazivom „Materijali za rodno odgovorno podučavanje“, pored ostalog, ukazuje se i na koje elemente je potrebno obratiti pažnju prilikom formulacije teksta, ilustracija, pitanja i zadataka, a u kontekstu promocije rodne ravnopravnosti. Poslije ovog poglavlja

dolazi i dio „Kriterijumi za procjenu i prijedlozi za unapređivanje nastavnih lekcija“ u kojem je predstavljen sažetak preliminarne analize deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, hemije, fizike, istorije umjetnosti, informatike i tehničkog obrazovanja, a dati su i prijedlozi za unapređivanje nastavnih lekcija. Poglavlje „Rodno osjetljiva interakcija i komunikacija u nastavi“ obuhvata prijedloge na koji način poštovati rodnu senzibilnost kroz primjenu različitih nastavnih metoda, komunikaciju sa učenicima, prostornu organizaciju, te davanje povratne informacije učenicima. Ključne ideje i poruke iz svih poglavlja su sumirane i dodatno obrađene kroz poglavlje „Sažetak i preporuke za nastavnice i nastavnike o rodno odgovornim metodama podučavanja“. U završnom dijelu Priručnika su predstavljeni „Eksterni resursi“ u kojem su dati prijedlozi elektronskih, pisanih i video materijala koji mogu doprinijeti bogatijoj realizaciji nastave, te ličnom razvoju nastavnog osoblja. Dat je i prilog „Obrazac za procjenu i obogaćivanje rodne osjetljivosti u nastavnim lekcijama“, koji takode može biti korisno pomoćno nastavno sredstvo.

Nadamo se da će predočeni tekstovi u ovom Priručniku doprinijeti rodnoj senzibilizaciji nastavnog osoblja, te boljem razumijevanju problema rodne stereotipizacije koji je zastupljen u različitim aspektima nastavnog procesa. U tom kontekstu, nastavnice i nastavnici mogu imati različite uloge, mogu biti dodatni podstrekači rodni predrasuda, ali i nezaobilazan faktor njihove redukcije. Očekujemo da će nastavno osoblje shvatiti važnost i implikacije ovog problema, te izabrati pravu stranu i dati svoj doprinos u razvoju inkluzivnijeg obrazovanja i rodno ravnopravnijeg društva.

Autori, septembar 2021. godine

LGBTIQ – lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne, interpolne i kvir (engl. *queer*) osobe

NPP – nastavni plan i program

STEAM – nauka, tehnologija, inženjerstvo, umjetnost i matematika (engl. *science, technology, engineering, art and mathematics*)

UNICEF – Fond Ujedinjenih nacija za djecu (engl. *United Nations International Children's Emergency Fund*)

UNESCO – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu (engl. *United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization*)

U uvodu ovog Priručnika objašnjavamo osnovne pojmove u vezi sa rodom, rodno odgovornim pedagoškim pristupima u obrazovanju u polju STEAM-a, uticajem obrazovanja i obrazovnih institucija u postizanju rodne ravnopravnosti, te uticaju sociokulturnih faktora na konstrukciju roda i rodnih odnosa. Rodna perspektiva je važna u svim aspektima obrazovanja, pa tako i u STEAM obrazovanju, da bi se obezbijedile jednake mogućnosti i pravični pristupi za djevojčice i dječake, kao i eliminisali stereotipni sadržaji u udžbenicima, te rodno neosjetljivi načini podučavanja.

Na međunarodnom nivou je postignut značajan napredak u pitanjima rodne ravnopravnosti, mada su žene još uvijek podzastupljene na vodećim pozicijama u politici, ekonomiji i društvu uopšte, te ih je nesrazmjerno malo zastupljeno u STEAM oblastima u odnosu na muškarce. U Bosni i Hercegovini je slična situacija, iako je Zakonom o ravnopravnosti polova u Bosni i Hercegovini (2003) unaprijeđen pravni okvir, kao i kroz uspostavljene mehanizme za promociju i praćenje sprovođenja ovog zakona na različitim nivoima vlasti. Međutim, u društvu, politici i ekonomiji, pa tako i STEAM-u i dalje dominiraju muškarci, a to su oblasti sa najbolje plaćenim poslovima. Razni oblici neravnopravnosti, uključujući i rodnu neravnopravnost, i dalje su prisutni u svakom segmentu društva. Osim toga, u obrazovanju imamo i fenomen „feminizacije“ zanimanja, gdje žene čine većinu nastavnog kadra u osnovnim školama. Bez obzira na to, većina nastavnog osoblja nije senzibilizovana i/ili obučena za rodno odgovorno podučavanje i rodno osjetljivu komunikaciju i interakciju sa učenicima i učenicama, kao što nisu senzibilizovani i/ili obučeni djelatnici i djelatnice u oblastima STEAM-a.

Često spominjani argumenti o takozvanoj neutralnosti su u suštini štetni i diskriminatorski, jer uvijek pogoduju onima koji su privilegovani, a dodatno marginalizuju one koji su već na margini, a povrhu svega neutralnost nije ni moguća u našem jeziku, jer su sve imenice koje se odnose na ljude (njihove identitete, zanimanja, osobine itd.)

određenog roda, i to uglavnom muškog ili ženskog, a vrlo rijetko srednjeg. Problem u našem društvu je to što zvanični jezik u nazivima radnih mjesta, položaja, zvanja i zanimanja uglavnom nije rodno osjetljiv, osim u nižekvalifikovanim poslovima, pa tako, na primjer, u klasifikacijama zanimanja nemamo diplomirane inženjerke, matematičarke ili doktorice nauka (nego inženjere, matematičare i doktore nauka), ali zato imamo čistačice i kuvarice. Čuje se čak i krivo mišljenje kako naši jezici u Bosni i Hercegovini ne poznaju rodno osjetljive kategorije, što je netačno i odnosi se samo na nepravedno kodifikovani i široko usvojeni, ali diskriminatorski jezik državnih i brojnih društvenih institucija na koji su mnogi naviknuti, a koji je duboko maskuliniziran.

Kada govorimo o rodnoj ravnopravnosti, ne govorimo samo o tome da se djevojčicama i dječacima obezbijedi jednak pristup obrazovanju, već da kroz obrazovanje podjednako budu ohrabreni i osnaženi da se bave poslovima koji se u društvu generalno doživljavaju kao tipično muški ili ženski poslovi (termin za ovo je „rodna podjela rada“). Takođe, proklamovana jednakost i ravnopravnost ne znače isto za djevojčice i dječake koji su manje privilegovani, čiji roditelji nemaju resurse ili koji nisu odrastali u okruženju koje je podsticalo ravnopravno učestvovanje dječaka i djevojčica u svim oblastima života. Zbog toga je pored jednakog pristupa važan i princip pravičnosti, odnosno da se afirmativnim mjerama pomogne onima koji imaju drugačije početne pozicije kada je u pitanju društveni uspjeh i napredak. Rodno odgovorno podučavanje je stoga izuzetno važno, jer ne samo da insistira na jednakosti i pravičnosti, već i pomaže djevojčicama i dječacima da unaprijede svoja znanja, vještine, samopouzdanje i uvažavanje drugih bez obzira na razlike i uprkos predrasudama.

Definicije pojmova rod i pol

Da bismo pojasnili značenja pojmova rod i pol, te razliku između njih (a uvažavajući činjenicu da postoje brojni međusobno različiti teorijski i institucionalni stavovi o načinu definisanja i jednog i drugog), za potrebe ovog Priručnika pozvaćemo se na vrlo jasne i upotrebljive definicije svjetskih i evropskih institucija, odnosno UNESCO-a i Odjeljenja Evropske komisije za promociju jednakih mogućnosti. UNESCO daje sljedeću definiciju pojma rod (engl. *gender*):

„**Rod** se odnosi na uloge i odgovornosti muškaraca i žena koje su kreirale naše porodice, naša društva i naše kulture. Pojam rod također uključuje i očekivanja o karakteristikama, urođenim osobinama i ponašanjima žena i muškaraca (femininost i maskulinitet). Rodne uloge i očekivanja se uče. One se vremenom mijenjaju i razlikuju se od kulture do kulture. Sistem društvenog razlikovanja kao što je politički status, etnicitet, dob, fizičke i mentalne poteškoće u razvoju i drugo utiču na oblikovanje rodni uloga. Koncept roda je ključan, jer kada se koristi u društvenim analizama, otkriva na koji način je konstruisana podređenost žene (ili dominacija muškarca). Stoga se podređenost može promijeniti ili okončati. Ona nije biološki uslovljena, niti je zauvijek fiksirana“ (2003: 1).

U Rječniku 100 pojmova o ravnopravnosti između žena i muškaraca, koji je objavilo Odjeljenje Evropske komisije za promociju jednakih mogućnosti (1998: 25), rod je kategorija koja se odnosi na društvene, kulturne i psihološke osobine koje se pripisuju jednom ili drugom polu. Riječ je o društvenim razlikama između žena i muškaraca koje su naučene i koje se mijenjaju. Rod je ono što određuje muškost/maskulinitet/maskulinitet i ženskost/femininost/feminitet u određenom društvenom i kulturološkom kontekstu.

Većina međunarodnih i domaćih institucija i društveno-kulturoloških sistema smatra **pol** (engl. *sex*) svim onim što nas čini biološki muškarcem ili ženom i uglavnom je zadat, jer se osoba rađa s njim. Ovdje je riječ o biološkim

funkcijama žena i muškaraca i one se odnose na raspodjelu hromozoma, hormona, anatomiju, reproduktivne organe i druge komponente dominantne polnosti u medicinskom i biološkom smislu. Iako je pojednostavljena podjela pola na muški i ženski ustaljena u praksi, problem je što se neke osobe ne mogu svrstati u ove dvije kategorije. Iako imaju muške ili ženske polne oznake oni se tako ne osjećaju, odnosno osjećaju da su zarobljeni u krivom tijelu i neki od njih se podvrgavaju procesu promjene pola. Pored ženskog i muškog pola i heteronormativnosti postoji mnoštvo polnih i rodni identiteta koji se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog pola, zbog čega nam je potrebna kategorija interpolnosti.

Interpolna osoba se rađa sa polnim karakteristikama koje se ne uklapaju u binarnu sliku muškog i ženskog pola i interpolnost je biološka odrednica, koju su u drugoj polovini 20. vijeka zdravstvene institucije uglavnom rješavale hirurškim intervencijama. Prateći tu djecu tokom njihovog razvoja ustanovili su da medicinski dodijeljena polna karakteristika često ne odgovara polnom identitetu te osobe, jer se ona osjećala zarobljeno u takvom tijelu.

Transrodnost se odnosi na rodni identitet osobe koja može imati muške, ženske ili interpolne karakteristike i njen osjećaj identiteta se ne poklapa sa datim biološkim karakteristikama. Transrodne osobe, dakle, po svojoj seksualnoj orijentaciji mogu biti heteroseksualne ili homoseksualne ili nešto sasvim drugo u spektru LGBTIQ identiteta.

Seksualna orijentacija podrazumijeva seksualnu i emocionalnu privlačnost prema bilo kom polu ili polovima i vrlo je šarolika, odnosno individualna. Heteroseksualnost je kada se osobe muškog i ženskog pola seksualno privlače, a homoseksualnost je kada se privlače osobe istog pola, dok je biseksualnost privlačnost prema oba pola. Seksualna orijentacija se ne bira, a identitet i ponašanje se biraju, te mogu, ali i ne moraju, biti u skladu sa seksualnom orijentacijom (Hasanagić, 2012). Postoji čitav niz seksualne privlačnosti za koji se koristi engleska riječ *queer* (kvir), a koja je uključena u termin LGBTIQ (lezbijke, gejevi, biseksualne, transseksualne, interpolne i kvir osobe).

Oснаživanje mehanizama za rodnu ravnopravnost

Iako je rodna ravnopravnost regulisana međunarodnim normama i standardima i domaćim pozitivnim propisima, potrebno je osnaživati i žene i muškarce za rodnu ravnopravnost. Većina kultura i dalje favorizuje jedan pol u odnosu na drugi i prihvata dihotomiju rodni uloga, zanimanja i zvanja.

Rodna ravnopravnost / rodna jednakost podrazumijeva da žene i muškarci imaju jednake uslove da realizuju svoja ljudska prava, da doprinesu, kao i da imaju dobrobit od ekonomskog, društvenog, kulturnog i političkog razvoja. Rodna ravnopravnost je, dakle, jednako vrednovanje sličnosti i različitosti žena i muškaraca od društva, kao i uloga koje oni imaju, a to znači da muškarci i žene budu potpuni partneri i partnerice u svojim domovima, u svojoj zajednici, u svom društvu, kao i u nauci, tehnologiji i umjetnosti (UNESCO, 2003).

Oснаživanje je stvar svih ljudi, i žena i muškaraca, koji preuzimaju kontrolu nad sopstvenim životima, postavljaju svoje ciljeve i planove, stiču vještine, grade samopouzdanje, rješavaju probleme i razvijaju kritičku samostalnost. Niko ne može sam osnažiti nekog drugog ili drugu: jedino sama osoba može sebe osnažiti tako da može da bira i može da otvoreno govori i diže svoj glas, te se zauzima za sebe. Međutim, svaka osoba to može samo onda kada postoji društveni okvir, odnosno takve institucije (poput školskih, naučnih i obrazovnih) koje osnaženje pojedinaca i društvenih grupa istinski omogućavaju, podržavaju i njeguju (UNESCO, 2003).

Dakle, institucije, uključujući i škole, kao i nastavno osoblje, dužni su da pomognu osobi u tom procesu osnaživanja i sticanja društvene, kao i rodne ravnopravnosti. Da bi djevojčice i dječaci podjednako razvijali svoje individualne kapacitete i talente, proces socijalizacije u školi treba da bude rodno osjetljiv i rodno odgovoran na specifične potrebe svake djevojčice i svakog dječaka. Škola istovremeno reflektuje društvo u kojem djeluje i oblikuje ga kroz proces socijalizacije učenika i učenica.

Stereotipi i predrasude o rodnim ulogama

Rodne uloge se uče i kreiraju u svakom kulturološkom okruženju i riječ je o nepisanim društvenim pravilima koja upravljaju ponašanjima ljudi u određenim situacijama. Međutim, društvene norme za ženu i muškarca su različite za iste situacije, što za rezultat ima dvostruke moralne standarde. Na primjer, ako se muškarac ne oženi za njega se rjeđe kaže da je šteta što se nije oženio jer je dobar čovjek, uspješan i vrijedan, a za ženu se pak često kaže da je šteta što je neudata, a vrlo često i da nešto sigurno nije u redu s njom ili da joj nešto nedostaje ako se nije udala, a pogotovo ako se nije ostvarila kao majka (Spahić Šiljak, 2019). Ta predrasuda o „manjkavosti“ žene koja nije u braku ili koja nije nećija (biološka ili nebiološka) majka je duboko patrijarhalna i opasna. Iako danas ne postoje zakonske sankcije za neprihvatanje društveno i kulturološki dodijeljene rodne uloge, žene i muškarci trpe stigmju, viktimizaciju, etiketiranje i druge vrste pritisaka svaki put kada su „izvan društvene norme“.

Stereotipi su rezultat nepravednih, a često i nasilnih društvenih normi, kao i dvostrukih moralnih standarda i mjerila za žene i muškarce. Riječ je o pojednostavljenim slikama ili idejama o nekoj osobi ili grupi i na njima izvedenim generalizacijama o pripadnicima te grupe. Ljudski mozak često koristi generalizacije kao tzv. kognitivne skraćnice jer nema vremena procesuirati veliki broj informacija, pa donosi zaključke na osnovu ograničenog broja informacija ili unaprijed formiranih stavova o nekoj osobi ili grupi (Spahić Šiljak, 2019). Stereotipi mogu biti pozitivni (na primjer, vrlo su često u obliku komplimentata upućenih ženama), ali su uglavnom negativni. Recimo, pozitivan stereotip je da su žene društvene, a negativan da nisu efikasne; pozitivan stereotip za muškarce je da su odlučni, a negativan da su nepouzđani.

Predrasuda je negativan osjećaj i stav prema nekoj osobi ili grupi, koji se gradi na osnovu stereotipa. Stereotipi i predrasude su opasni jer ne uzimaju u obzir individualne razlike, sposobnosti i postignuća i ne samo da opisuju kakvi su ljudi na osnovu malog broja informacija, već govore i o tome kakvi bi trebalo da budu. Žene su izložene negativnim stereotipima više nego muškarci, pa se žene vrlo često definišu kao emotivne, nestabilne, neuravnotežene (što se pripisuje biološkim faktorima, poput hormona). To je onda razlog zbog čega se smatra da žene nisu sposobne da budu na vodećim pozicijama ili mjestima odlučivanja u društvu, a kada i jesu, onda im se zbog takvih predrasuda pojavljuju brojne prepreke u obavljanju posla. Nažalost, na osnovama pseudonauke i pseudovjervovanja se smatralo da biološke determinatne, reproduktivne uloge i fizička konstitucija žene i muškarca određuju njihov psihološki profil i intelektualne sposobnosti (Spahić Šiljak, 2019). Iako se danas u naučnim istraživanjima pokazuje da razlike u intelektualnim kapacitetima nisu rodno uslovljene i da žene i muškarci mogu biti podjednako talentovani, napredni i uspješni u matematici, tehnologiji, inženjerstvu, prirodnim i drugim naukama, još uvijek se oblast STEAM-a doživljava kao dominantno muška oblast. Problem je u tome što se u obzir ne uzima socijalizacija djevojčica i dječaka i što se djevojčice ne ohrabruju da se više bave oblašću STEAM-a.

Patrijarhat i seksizam u društvenom životu i svakodnevnici

Patrijarhat i seksizam su integralni dio svakodnevnog života većine društava, pa tako i društva u Bosni i Hercegovini. „Patrijarhat (grč. patrijarh – otac) je sistem moći u društvu ili institucijama u kojem muškarac ima moć nad ženama i muškarcima iz grupa niže društvene stratifikacije. Patrijarhalno društvo je sistem moći u kojem su muškarci privilegovani u odnosu na žene” (Spahić Šiljak, 2019: 19). Žene i muškarci se vaspitavaju u patrijarhalnom sistemu vrijednosti u kojem muškarci treba da se uklope u norme muškosti (npr. snažan, čvrst i dominantan), a žene u norme ženskosti (npr. slabe, emotivne i podređene). Kroz vaspitanje u porodici i dominantne stavove mnogih religija, kao i kroz vjeronauku, te kulturne običaje prisutne u primarnoj socijalizaciji, prenosi se i još uvijek se prenose ustaljene slike i narativi o tome da je Bog prvo stvorio muškarca da vlada svijetom, a ženu je stvorio od njega da mu bude pomoćnica i poslušna. Takve slike se najčešće nekritički prihvataju kao prirodni i nepromjenjivi poredak stvari u životu sa svim stereotipima koji se vežu za jedan i drugi pol. Iako je postignut značajan napredak u oblasti ženskih ljudskih prava i dalje je prisutna feminizacija zanimanja i poslova, pa se žene usmjeravaju uglavnom u ona zanimanja koja su produžena ruka poslova iz privatne sfere života: obrazovanje, vaspitanje, pomoć i briga za bolesne, i uslužne djelatnosti. Muškarci se, s druge strane, usmjeravaju u ona zanimanja koja nemaju mnogo dodirnih tačaka sa brigom o porodici ili drugima, kao i vaspitavanjem djece.

Patrijarhalni poredak se održava i uz konstantno ponavljanje seksističkih stavova o ženama i njihovom tijelu i ulogama. Seksizam je uvreda na osnovu pola koja se zasniva na predrasudama i stereotipima. Kroz ponavljanje seksističkih poruka ženama se stavlja do znanja da su manje vrijedne od muškarca. Ako se takve poruke ne kažnjavaju i javno ne osuđuju, što se događa u patrijarhalnim društvima, onda seksizam opstaje i podriva rodnu ravnopravnost, doduše, danas mnogo manje u otvorenim formama, ali sasvim sigurno u oblicima koje je teško prepoznati, jer imaju tzv. benevolentan sadržaj, koji u suštini

normalizuje status quo u vezi sa rodnom neravnopravnošću. To vidimo, na primjer, onda kada se ženama govori da su najbolje vaspitačice, a muškarci zaštitnici koji treba materijalno da zbrinjavaju porodicu, ili onda kada se žene nazivaju „kraljicama-majkama” koje zaslužuju svaku pažnju. Mnoge žene u tome ne prepoznaju skriveni seksizam, jer im je bitna porodica ili im je potrebna bilo kakva valorizacija. „Problem nastaje onda kada se ženi zbog te važne uloge majčinstva osporava da se angažuje i iskaže i u drugim poljima djelovanja, a posebno na mjestima odlučivanja i kreiranja politika...” (Spahić Šiljak, 2015: 109). Kada se sve ovo uzme u obzir, onda je jasno koliko je važno intervenisati u obrazovanju i razgrađivati okoštale i nove forme seksizama, stereotipa i predrasuda koje i otvoreno i suptilno šalju novim generacijama mladih poruku o njihovim rodnom ulogama i poželjnim ili normiranim mjestima u društvu. Borba protiv patrijarhata i seksizma je humanistički zadatak i obrazovnog i naučnog rada.

Rodno odgovorna pedagogija: ka osnaživanju i ravnopravnosti

Rodno odgovorna ili rodno responzivna pedagogija odnosi se na procese i podučavanja gradiva i učenja gradiva koja obraća pažnju na specifične potrebe u učenju za sve djevojčice i dječake. Ove potrebe možemo ustanoviti tako što ćemo procijeniti izazove i propuste kada su u pitanju vještine, kompetencije i znanja djece specifičnog roda. Recimo, može se desiti da dječacima treba dodatno pomoći da razviju emocionalnu inteligenciju ili da bolje čitaju, a da djevojčicama treba dodatna podrška da govore ili se javljaju na času, ili da učestvuju u STEAM oblastima. S obzirom na to da je ovo samo primjer, svaka nastavnica i svaki nastavnik može u svojoj učionici proučiti i odrediti specifične učeničke potrebe za svaku učenicu i svakog učenika i pri tome uzeti rodnu komponentu u obzir. To znači da rodno osjetljiva pedagogija podrazumijeva da nastavnice i nastavnici primijene rodno inkluzivan pristup u procesima planiranja časova, nastavnim metodama, upravljanju učionicom i evaluaciji ishoda učenja, odnosno ocjenjivanju.

Rodno odgovorna pedagogija je usko povezana sa feminističkim, kritičkim mirovnim pedagogijama. Tako, recimo, feministička teoretičarka i aktivistkinja sa pseudonimom bell hooks sjedinjuje postulate feminističkih, kritičkih i mirovnih pedagogija, tako što se zalaže za ideju učionice koja je zasnovana na cilju demokratskog učešća i nove vrste obrazovanja, kako bi se učenice i učenici podučavali kritičkom mišljenju na način koji se opire seksizmu i ukida patrijarhalne norme (Hooks, 1994: 2000).

Kritička pedagogija Paula Friere nas podsjeća na to da proces obrazovanja nije nikada neutralan i da zavisi od nastavnice i nastavnika da li će učionicu učiniti mjestom praktikovanja slobode ili će učionica biti mjesto isporučivanja gotovih recepata (Reardon, 2006). Zadatak svake nastavnice i nastavnika je da poduči učenice i učenike da nadvladaju, prevladaju i prevaziđu granice koje su im propisane polnim, rodnim, etničkim, rasnim ili klasnim identitetom. Prema takvom stavu, obrazovanje je praksa slobode koja počiva na kritičkom, logički i naučno zasnovanom stavu. Takođe, feminizam je politika jednakosti za

sve, jer ukidanje seksizma i rodnog nasilja i nejednakosti predstavlja boljitak i za žene i za muškarce, odnosno u zajedničkom je interesu. Progresivno i cjelovito obrazovanje se stiče kroz angažovanu pedagogiju, koja od nas zahtijeva puno, ali na kraju predstavlja onaj napor gdje nastavne prakse i metode zaista naglašavaju dobrobit učenica i učenika, i njih stavljaju u centar. Razmišljanja bell hooks su povezana sa promišljanjima školstva, pismenosti, svijesti i odnosa prema marginalizovanim grupama koje je razvio Paulo Freire (2000: 2005), a čija su promišljanja bila izuzetno važna za mirovne studije, pedagogiju i obrazovanje za mir, zbog toga što iz temelja oblikuju društveno i humanistički afirmativno djelovanje u učionici.

Već je široko utvrđeno da pedagoški pristupi ne smiju biti takvi da proizvode učeničku pasivnost i konformizam. Nastavni planovi i programi i metode podučavanja moraju biti inovativni i to tako da unaprijede učeničko učenje i saznavanje, kao i da promovišu rodnu ravnopravnost, a to se može uraditi samo ako se učenice i učenici motivišu da stalno i kroz cijeli život uče, odnosno ako njihovi nastavnici i nastavnice odaberu one nastavne aktivnosti i metode podučavanja koji maksimizuju njihov kapacitet za cjeloživotno učenje i kritičko obrazovanje. Pedagogija, koja je rodno osviještena i rodno odgovorna, koristi iskustveno obrazovanje i dijalog koji osnažuje učenice i učenike da kritički reflektuju svijet oko sebe tako što će postati angažovane članice i članovi društva koji značajno doprinose svojim zajednicama. Djeca izrastaju u takve građanke i građane samo onda kada obrazovanje podrazumijeva uključivost, priznavanje i poštovanje svih različitosti, odnosno kada je svaka osoba priznata, prepoznata i poštovana zbog svojih sposobnosti, interesa, ideja, potreba i raznovrsnih društvenih identiteta (Tollesfson & Osborn, 2008).

Nastavnici i nastavnice moraju nastojati da inspirišu i uključe svakakog pojedinačnog učenika i učenicu na način koji ukida rodne nejednakosti i njihovu reprodukciju, kao i sve druge oblike nejednakosti koje sprečavaju hiljade djece u Bosni i Hercegovini da napreduju. U svijetu u kojem je toliko prisutno nasilje u svakom obliku, a ne samo rodnom, i koje se perpetuirano normalizuje u svakodnevnom životu, etički je imperativ nastavnicama i nastavnicima da se takvom svijetu odupru tako što će obrazovati svoje učenice i učenike na načine kojima se takav svijet mijenja, a sami učenici stiču kompetencije i vještine, sposobnosti i motivacije da ga mijenjaju nabolje. Možemo reći da su osnovna dva cilja ovakvih rodno odgovornih pedagogija u svakoj oblasti, uključujući i STEAM oblasti, rodna ravnopravnost i osnaživanje svih učenika i učenica. Brojni su obrazovni i društveni argumenti u prilog tome zašto djevojčice treba da budu više i bolje uključene u STEAM oblasti (UNESCO, 2006) kroz zaokruženo obrazovanje koje, bez obzira na rodne, etničke, polne, nacionalne, rasne, klasne i druge razlike, podjednako omogućava da koriste obrazovne mogućnosti i šanse i obrazuju se u pravcu izvrsnosti i napretka na ravnopravan, savremen i inovativan način.

MATERIJALI ZA RODNO ODGOVORNO PODUČAVANJE

Rodno odgovorno podučavanje

Rodno odgovorno podučavanje uzima u obzir specifične potrebe koje sve djevojčice i svi dječaci mogu imati u procesu učenja. Te potrebe se mogu identifikovati procjenom njihovih vještina i znanja. Na primjer, dječacima češće treba dodatna podrška za razvoj vještina čitanja, dok djevojčicama češće treba dodatna podrška da bi se više aktivirale u oblastima STEAM predmeta. Važno je imati na umu da su ovo samo primjeri koji služe da bolje razumijemo šta znači identifikovati posebne potrebe u učenju. Iz ovog primjera ne treba zaključiti da svim dječacima treba dodatna podrška u savladavanju čitanja, kao što ni svim djevojčicama ne treba dodatna podrška za uključivanje u STEAM oblasti.

Izuzetno je važno imati na umu da **stereotipni stavovi, ponašanja i očekivanja u vezi sa polom mogu ograničiti izbor djevojčica i dječaka u pogledu interesovanja za različite predmete u školi, ali i njihovih potencijalnih budućih zanimanja**. Sociokulturne norme i razni oblici diskriminacije imaju snažan uticaj na društvenu i ekonomsku ulogu koju žene i muškarci imaju u svim društvima, kao i na njihovo različito učešće na tržištu rada. Tako, manji broj žena koje se bave nekom od STEAM oblasti može se povezati sa diskriminatorskim društvenim stavovima o tome za koje su zanimanje žene sposobne ili nisu, ili o tome kakav je „posao za ženu“. Kao rezultat ovakvih u društvu duboko ukorijenjenih stavova, djevojčice mogu odrastati uz uvjerenje da žene nemaju sposobnosti ili inteligenciju za uspjeh u STEAM oblastima, te stoga i izbjegavati uključivanje u STEAM kurseve i karijere.

Rodno odgovorno podučavanje zahtijeva od nastavnica i nastavnika da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, izvođenja nastave, upravljanja odjeljenjem i ocjenjivanja uspjeha. Jedan od važnih elemenata rodno odgovornog podučavanja je i jezik kojim se tokom nastave koristimo. Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste u učionici može ojačati diskriminatorske rodne stereotipe, ili može promovisati rodnu inkluziju i ravnopravnost. Na primjer, nastavnice i nastavnici treba da nastoje da koriste obje rodne zamjenice kada navode

Hajde da promislimo:

Da li, u prosjeku gledano, dječaci i djevojčice u mom razredu imaju neke različite potrebe u procesu učenja?

Šta ja radim da prilagodim svoju nastavu njihovim različitim potrebama?

Hajde da promislimo:

Kakav je moj lični stav o postojanju zanimanja za žene i zanimanja za muškarce?

Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu?

primjere. Prilikom planiranja časa i izvođenja nastave, nastavnice i nastavnici treba da uzmu u obzir različite potrebe učenica i učenika, proizašle iz njihovog različitog društvenog porijekla, stilova učenja, te duboko ukorijenjenih društvenih normi koje utiču na način na koji doživljavaju sebe, svoja interesovanja i sposobnosti. Na primjer, djevojčice mogu smatrati da je fizika više za dječake, dok dječaci mogu smatrati da je književnost više za djevojčice. Ovakve stereotipe potrebno je sa djecom analizirati i kritički propitivati, a nastavni proces prilagoditi specifičnim potrebama koje iz takvih uvjerenja proizlaze. Rodno prilagođeno planiranje nastave uzima u obzir nastavne materijale, materijale za učenje, metode i tehnike rada i uređenje učionica.

Hajde da promislimo:

Da li sam sa svojim učenicama i učenicima već preispitivao/la društvene norme koje utiču na njihov doživljaj sebe, svojih interesovanja i svojih sposobnosti?

Kako bih takvu raspravu mogao/la da uklopim u svoju nastavu?

Rodno osjetljivi nastavni materijali

Pod nastavnim materijalima prvenstveno mislimo na udžbenike i radne sveske, ali i na sve dodatne materijale koje nastavnice i nastavnici koriste u svojoj praksi kako bi djeci što bolje približili gradivo. S jedne strane, materijali koji se koriste u procesu podučavanja mogu da utiču na razvoj pravednog i inkluzivnog društva, ali, s druge strane, mogu da podržavaju, pa i podstiču diskriminaciju i nejednakosti u društvu. Brzim pregledom različitih udžbenika za osnovne i srednje škole **može se uočiti da su rodni stereotipi u udžbenicima relativno česti.** Udžbenici češće prikazuju žene i djevojke kao slabe, pasivne i pokorne, u ulogama domaćica, negovateljica i sl. Nasuprot njih, muškarci su predstavljeni kao moćni, sposobni i inteligentni, u ulogama direktora, ljekara, naučnika ili drugih moćnih ličnosti u društvu. Osim toga, muški rod (on, učenik, naučnik itd.) najčešće se koristi za označavanje i muškaraca i žena ili generalno ljudskih bića.

Hajde da promislimo:

Kako su žene i muškarci prikazani u udžbenicima i materijalima koje ja koristim?

Tekstovi i ilustracije u velikom broju udžbenika već odavno bi trebalo da se ažuriraju tako da ne promoviraju rodne stereotipe. Međutim, dok se taj dug i spor proces ne okonča, **nastavnice i nastavnici u toku nastavnog procesa i sami mogu razvijati rodno osjetljive materijale, te prilagođavati postojeće materijale kako bi rodne stereotipe transformisali u pozitivne poruke koje promoviraju i podržavaju ravnopravnost polova.** Nastavnici imaju prilike da učenice i učenike nauče kako da sami kritički analiziraju rodnu zastupljenost i dekonstruišu rodne stereotipe. Pored toga, nastavnice i nastavnici mogu revidirati materijale za učenje kako bi ih prilagodili lokalnom kontekstu i svojim učenicama i učenicima prikazali mnoštvo mogućnosti, uloga i odgovornosti koje su pred njima. U tom procesu nastavnice i nastavnici bi trebalo da koriste rodno osjetljive nastavne metode i tehnike rada, pazeći da u aktivnostima budu jednako uključene sve učenice i učenici.

Na šta sve nastavnice i nastavnici treba da obrate pažnju kada su u pitanju udžbenici i rodno odgovorno podučavanje? Prostor za isticanje rodni stereotipa u udžbenicima nalazi se u

samom tekstu udžbenika, ilustracijama i zadacima, nalogima i pitanjima. U ovom dijelu Priručnika ćemo vam ukazati na koji način se predstavljaju rodni stereotipi kako biste ih kroz nastavni proces što efikasnije prevazišli.

U tekstu je važno da se obrati pažnja na sljedeće:

- Da li tekst pruža relevantne primjere iz svakodnevnog života?
- Da li su u tekstu navedene zamjenice za dječake i djevojčice?
- Da li u tekstu postoje primjeri koji su jednako podsticajni i za dječake i za djevojčice, te da li se u primjerima jednako predstavljaju dječaci i djevojčice?
- Da li se u pričama koje se nalaze u udžbenicima uvijek pojavljuju muškarci ili dječaci kao heroji, a žene ili djevojčice kao bespomoćne ili one koje treba spasti?
- Da li u tekstu postoje elementi koji favorizuju jedan pol u odnosu na drugi?

Na ilustracijama je bitno uočiti sljedeće:

- Da li su dječaci i djevojčice, muškarci i žene u jednakom broju predstavljeni na ilustracijama?
- Da li ilustracije predstavljaju muškarce i žene, dječake i djevojčice u nekoj aktivnosti ili su češće pasivni posmatračii?
- Da li su dječaci i djevojčice, muškarci i žene predstavljeni kao aktivni u nekim netradicionalnim aktivnostima, npr. da žena vozi kamion, a da muškarac pere suđe?

Kod pitanja, zadataka i naloga je važno da se obrati pažnja:

- Da li su aktivnosti koje oni zahtijevaju jednako pogodne i za dječake i za djevojčice?
- Da li aktivnosti koje oni zahtijevaju podstiču različite stilove učenja kod učenika?
- Da li aktivnosti promoviraju rodne stereotipe, npr. da li se aktivnošću zahtijeva da dječaci budu vođe, a djevojčice da budu dio grupe koju vodi dječak?

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Prije nego što predstavimo prijedloge za unapređivanje lekcija u udžbenicima, neophodno je da se kratko osvrnemo na **preliminarnu analizu deset odabranih nastavnih jedinica u udžbenicima biologije, hemije, fizike, istorije umjetnosti, informatike i tehničkog obrazovanja, koji se trenutno koriste u obrazovnim sistemima u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini**. Ova analiza urađena je u avgustu 2021. godine u organizaciji UNICEF-a, s ciljem da pruži preliminarne informacije o korišćenju rodno odgovornih načina podučavanja u tipičnim lekcijama iz STEAM oblasti. Kao takva, ova analiza ne nudi iscrpan i detaljan prikaz kompletnog gradiva koje se obrađuje u osnovnim i srednjim školama u Bosni i Hercegovini, niti daje uvid u metode podučavanja koje nastavnici koriste u toku nastave. Međutim, ona nam pruža prvi utisak o prisustvu ili odsustvu osnovnih principa rodno odgovornog podučavanja u tipičnom udžbeniku na osnovu kojeg uče djeca različitih uzrasta u Bosni i Hercegovini, te predstavlja početni korak za kompletniju analizu. Analizom je obuhvaćen i širi kontekst, koji je podrazumijevao analizu prilagođenosti NPP-a individualnim stilovima i specifičnim potrebama, te prepoznavanje rodne različitosti i osjetljivosti.

Analiza je zasnovana na sljedećim opštim principima:

- **Različitost** – kojim se ispitalo da li se i koliko u lekcijama rodne razlike razvrstavaju, analiziraju ili rješavaju kroz obradu informacija, stvara li se svijest o rodnoj ravnopravnosti u polju rada, te da li lekcije uzimaju u obzir različite potrebe svih dječaka i djevojčica u procesu učenja.
- **Pravičnost** – kojim se procjenjivalo da li lekcija kroz tekst i pitanja, zadatke i naloge, promoviše jednake mogućnosti za djevojčice i dječake.
- **Dostupnost** – koji se bavi ispitivanjem da li su predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama.
- **Inkluzivnost** – koji se bavi ispitivanjem koliko su lekcije motivišuće i za dječake i za djevojčice.
- **Ravnopravnost** – koji se bavi ispitivanjem da li i na koji način lekcija promoviše rodnu ravnopravnost.

Kriterijumi analize dobijeni na osnovu ovih principa, podijeljeni su u dvije grupe:

A - Širi kontekst i NPP i

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na osnovu principa dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti, koje ćemo u nastavku teksta prikazati:

A - Širi kontekst i NPP:

1. Prilagođenost NPP-a individualnim stilovima i specifičnim potrebama:

Da li nastavni plan i program (kojem pripada lekcija) generalno svojim sadržajem ili svojom strukturom motiviše nastavnike/-ce i učenike/-ce da zajedno obrađuju gradivo na način prilagođen individualnim stilovima učenja i specifičnim potrebama pojedinih učenica i učenika?

2. Rodna odgovornost u NPP:

Da li i na koji način nastavni planovi i programi u sklopu kojih se nalaze pojedine lekcije priznaju ili praktikuju rodno odgovorne metode STEAM pedagogije?

3. Relevantnost i kontekstualizacija nastavnih tema u odnosu na STEAM oblast i društvo generalno:

Da li materijali u lekciji izričito povezuju njenu temu ili širi STEAM kontekst sa njegovim uticajem na društvo i okolinu generalno?

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

B - Rodno odgovorne komponente nastavnih jedinica izvedene na osnovu principa dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti.

Dostupnost

1. Da li su predznanja potrebna za obradu lekcije podjednako dostupna dječacima i djevojčicama i zašto?

Pravičnost

2. Da li je sadržaj lekcije takav da promoviše jednake mogućnosti za djevojčice i dječake i zašto? Kako?

3. Da li nastavni materijali daju jednake šanse učenicima i učenicama da predvode određene aktivnosti?

Inkluzivnost

4. Da li lekcija i na koji način motiviše i dječake i djevojčice da se uključe, ohrabre i osnaže pri usvajanju znanja? Kako?

5. Da li odabir teme, primjera ili jezika u lekciji uzima u obzir interese i djevojčica i dječaka?

6. Da li sadržaj lekcije jednostrano predstavlja žene ili muškarce i kako? Da li ima seksističkih primjera?

7. Kako su u lekciji odražene vrijednosti i etika autora/-ki udžbenika ili šireg društva i da li ove vrijednosti/stavovi imaju rodnu komponentu (pozitivnu ili negativnu)?

Ravnopravnost

8. Da li nastavna jedinica/lekcija promoviše rodnu ravnopravnost i zašto? Kako?

9. Da li su muškarci i žene podjednako zastupljeni u lekciji?

10. Da li je jezik kojim se govori u lekciji rodno stereotipan i kako?

11. Da li su slike/vizuelizacije koje su korišćene u lekciji rodno stereotipne i/li diskriminatorske i kako?

12. Da li su u lekciji žene i muškarci eksplicitno predstavljani ili promovisani kao jednako proaktivni, sposobni i uspješni?

13. Pokazuju li se u lekciji slučajevi gdje postoji patrijarhalna podjela rada, ili su rodne uloge zamijenjene?

Različitost

14. Da li se rodne razlike razvrstavaju, analiziraju ili rješavaju kroz obradu informacija, podataka ili analize na primjerima učenja u sklopu lekcije?

15. Ima li napora za stvaranje svijesti o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u polju rada u sklopu STEAM-a? Zašto?

16. Da li lekcija uzima u obzir različite potrebe dječaka i djevojčica za učenjem, i da li je omogućen prostor da se problemi unutar nje rješavaju kroz individualne pristupe? (npr. u sekciji „Pitanja“ na kraju lekcije)

Analizirane lekcije pripadaju različitim nastavnim planovima i programima, a analiza je ukazala na to da samo jedan NPP, i to u opštim dijelovima dokumenta, napominje značaj individualnog pristupa za svaku učenicu i svakog učenika (na primjer, kao opšti cilj obrazovnog procesa se navodi cjelovit razvoj dječjeg potencijala i radoznalosti kroz aktivan odnos i komunikaciju sa sredinom koja ga okružuje, uz uvažavanje individualnosti učenika), dok se ostali NPP-ovi ne bave individualizacijom nastavnog procesa. Međutim, i NPP koji promoviše individualizovani pristup podučavanju zasnovan na potrebama i mogućnostima svake učenice i svakog učenika, ne uzima pri tome u obzir rodnu različitost i osjetljivost.

Analiza ukazuje da u NPP-ovima kojima pripadaju analizirane lekcije nema elemenata na osnovu kojih bi se zaključilo da promovišu rodnu diskriminaciju ili stereotipe, kao i da se ovi dokumenti uopšte ne bave pitanjima rodne osjetljivosti i odgovornosti, ni sadržajno ni metodički. Jedino što se u njima uočavalo jesu termini koje koriste, a koji su u muškom rodu, kao npr. učenik, hemičar, prirodnjak.

Kada je u pitanju analiza pojedinačnih lekcija, u narednom dijelu navešćemo neke zanimljive nalaze.

Rodno odgovorni aspekti nastavnih jedinica na osnovu principa dostupnosti, različitosti, pravičnosti, inkluzivnosti i ravnopravnosti

Iako to nije direktno vidljivo iz samog sadržaja lekcija, pretpostavljamo da su, kada su u pitanju rodne razlike, sva predznanja neophodna za obradu odabranih lekcija **jednako dostupna djevojčicama i dječacima na prethodnim nivoima obrazovanja**. Međutim, time se ne isključuje činjenica da postoje razlike u dostupnosti gradiva na nižim nivoima obrazovanja prema drugim kriterijumima, kao što je pripadnost različitim marginalizovanim grupama. Na primjer, djeca romske nacionalnosti ili djeca iz socioekonomski ugroženih porodica mogu imati ograničen pristup internetu i računaru, čime je njihov pristup saznavanju ograničen u odnosu na drugu djecu.

Sadržaji analiziranih lekcija ne bave se eksplicitno pitanjem jednakih mogućnosti za djevojčice i dječake, ali među njima ipak postoje razlike, prvenstveno kada su u pitanju ilustracije i primjeri koji se nalaze u lekcijama. Na primjer, iako sadržaj konkretne lekcije ne govori o mogućnostima koje na tržištu rada imaju žene i muškarci, činjenica da su samo muškarci prikazani kao naučnici ili umjetnici može da djeluje obeshrabrujuće na djevojčice. U dvije od deset odabranih nastavnih jedinica predstavljaju se i muški i ženski likovi, dok sve ostale imaju isključivo muške likove, ili su likovi podijeljeni prema tradicionalnim ulogama (npr. muškarac je doktor, a žena pacijentkinja) (vidjeti Sliku 1). Međutim, **nema diskriminatorских slika niti vizuelizacija**.

Među deset analiziranih lekcija samo dvije imaju konkretne prijedloge za aktivno uključivanje djeteta u proces učenja, i to u vidu izvođenja jednostavnih eksperimenata. Zapravo, **sadržaj**

Slika 1 Primjer ilustracije na kojoj je muškarac u ulozi doktora, a žena u ulozi pacijentkinje

Izvor fotografije: Pressfoto (Freepik)

većine lekcija je prvenstveno usmjeren na definisanje i objašnjavanje novog gradiva, te se kao takav uopšte ne bavi motivisanjem djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabrivanje i aktivno usvajanje znanja. Sadržaj se uglavnom zadržava samo na apstraktnom, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesovanja djece, bez obzira na to kojeg su pola. Jedan primjer zadržavanja na apstraktnim objašnjenjima je sljedeći: „Primjena računara bi se mogla podijeliti u sljedeće grupe: naučnotehnički proračuni i masovna obrada podataka.“ Učenicama i učenicima se dalje ne objašnjava šta ove dvije grupe znače niti se navode primjeri kako bi ih oni/one bolje razumjeli i smjestili u kontekst.

Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne sveske) uopšte **nisu usmjereni na podsticanje djevojčica i dječaka da predvede određene aktivnosti**. Poželjno bi ih bilo dopuniti takvim elementima koji bi eksplicitno ohrabrivali djevojčice i dječake za pokretanje inicijative i predvođenje određenih aktivnosti u okviru STEAM oblasti.

Materijali u pet od deset analiziranih nastavnih jedinica **djelimično povezuju temu lekcije sa širim uticajem koji ona ima na društvo i okolinu**, ali nema naznaka o širem STEAM kontekstu, jer su lekcije u većini slučajeva predstavljene u okviru jednog predmeta, bez povezivanja sa drugim oblastima i stvarnim životnim i društvenim problemima.

U dvije lekcije koje se bave interesovanjima djece tako što gradivo prikazuju kroz njima potencijalno zanimljive sadržaje, **primjeri su više prilagođeni tradicionalno dječaćkim interesovanjima** (npr. fudbal, automobili, oružje) (vidjeti Sliku 2). Međutim, **u većini lekcija jezik je rodno neutralan** (npr. uradite, popunite itd.), izuzev činjenice da se najčešće koristi samo muški rod, npr. učenik, nastavnik, biciklista, umjetnik itd., osim u slučaju jedne nastavne jedinice.

Slika 2 Ilustracija sa muškim figurama i tradicionalno dječaćkim interesovanjima

Izvor fotografija: Pixabay (Pexels) / Garvin St. Villier (Pexels) / Caio (Pexels)

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Kada je riječ o postojanju jednostranog prikaza ili seksističkih primjera, ne uočavaju se seksistički primjeri, ali se **posredno stiže utisak da se muškarci bave, a žene ne bave umjetnošću niti naukom**. Na primjer, u udžbeniku o istoriji umjetnosti za srednju školu u lekciji o umjetnosti XX vijeka kao primjer je navedeno preko dvadeset umjetnika, a nijedna umjetnica. Isto tako, djevojčice i djevojke koje čitaju udžbenik hemije u kojem se spominju i ilustruju isključivo naučnici, a da pri tome nigdje nije objašnjeno zbog čega je pristup ženama u naučnoj zajednici bio otežan, mogu lako da zaključe da hemija nije za žene. Dakle, iako na odabranom uzorku nastavnih jedinica nisu eksplicitno odražene vrijednosti i etika autorki i autora udžbenika i šireg društva, **implicitno se u određenim lekcijama može steći utisak da su muškarci podobniji za bavljenje naukom i umjetnošću**. Ima, međutim, i rijetkih primjera gdje su žene prikazane kao naučnice, kao na Slici 3, mada se na slici jasno ne uočava da li je riječ o laborantkinji ili naučnici.

Nijedna od analiziranih nastavnih jedinica ne promovise ni eksplicitno ni implicitno rodnu ravnopravnost. Nema vidljivog napora ni da se stvara svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Izuzetak je lekcija posvećena primjeni računara u kojoj se nalaze ilustracije žena za računarom, ali ni tu se ne može govoriti o eksplicitnom naporu stvaranja svijesti jer nije ponuđeno nikakvo pitanje ili podsticaj za diskusiju o ovoj temi. Tamo gdje su istorijski samo muškarci dali značajan doprinos nekoj oblasti, nema sugestija da u današnje vrijeme žena može i treba da se bavi naukom i umjetnošću.

Izuzev lekcije u kojoj su prikazane žene zaposlene u IT sektoru, isključivo su **muškarci prikazani i promovisani kao uspješni**. Međutim, riječ je uglavnom o istorijskim ličnostima, a ne prikazu današnjih zanimanja, kao u primjeru poznatih hemičara ili velikih umjetnika XX vijeka. Definitivno ima prostora za poboljšanje kada je to u pitanju, na primjer, pominjanjem žena iz oblasti nauke, tehnologije i umjetnosti koje su zaslužne za velika i važna otkrića, ali i uspješnih žena

današnjice u oblasti STEAM-a. Udžbenici nude primjere tradicionalnih rodni uloga (npr. muškarac je doktor, graditelj, biciklista, vozač itd.), a **nema primjera zamjene tradicionalnih rodni uloga** kojima bi se djeci eksplicitno pokazalo da, na primjer, muškarac može da kuva ručak, a žena da bude vozačica. Takođe, **nema ni primjera razvrstavanja, analize ili diskusije o rodni razlikama**.

Nijedna nastavna jedinica se ni eksplicitno ni implicitno ne bavi specifičnim potrebama djevojčica i dječaka, koje se očituju kroz njihove interese. Ove specifične potrebe djevojčica i dječaka, nastavnice i nastavnici treba da procjenjuju kontekstualno u konkretnim učionicama na terenu, poštujući sve različitosti među djevojčicama i dječacima, koje srećemo, a koje ne smiju biti izvor diskriminacije, nego polazište za pravičnost i ravnopravnost.

Ukupno gledano, u većini nastavnih jedinica se ne poštuju principi rodno odgovornog podučavanja. Rijetke nastavne jedinice koje bar minimalno uzimaju u obzir rodnu perspektivu, uglavnom to čine kroz davanje jednakog broja ženskih i muških likova u primjerima i nuđenje ilustracija na kojima se jasno vidi učešće žena u naučnom životu. Međutim, nema nijednog primjera eksplicitnog uzimanja u obzir ili analize razloga rodne neravnopravnosti u STEAM oblastima, niti ima eksplicitnih pokušaja da se djevojčice ohrabre, osnaže ili više uključe, pa je prostor za poboljšanje zaista vidljiv. Ipak, treba imati u vidu da je, u većini slučajeva, neuzimanje rodne perspektive u obzir zapravo odraz generalno slabe didaktičke organizacije nastavnih jedinica koje uopšte ne predviđaju aktivno učešće, raspravu ili analizu ni za djevojčice ni za dječake. Takođe, pojedine nastavnice i pojedini nastavnici bi na osnovu ovih nastavnih jedinica, a uz adekvatnu pripremu časa, mogli osmisliti rodno odgovorne nastavne jedinice, pa ovom analizom ne možemo istovremeno utvrditi da se i u toku nastavnog procesa ne uzima u obzir rodna perspektiva.

Slika 3 Primjer ilustracije na kojoj se žena bavi naučnim eksperimentom

Izvor fotografije: Artem Podrez (Pexels)

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Prijedlozi za unapređivanje nastavnog materijala

Različitost - važno je da znate!

U sklopu lekcija treba više prostora da se posveti temi rodni razlika u smislu razvrstavanja, analize ili diskusije o njima i to tako što će se kontekstualizovati lekcije u realne okolnosti života i stvaranja, kroz edukativne i inspirativne primjere. U nastavnim jedinicama i pojedinim lekcijama treba da se učini napor da se stvara kritička svijest o rodnoj podjeli rada i potrebi da se radi na rodnoj ravnopravnosti u sklopu STEAM-a. Prilikom uzimanja u obzir različitih potreba pojedinih učenica i učenika, lekcija treba da omogući prostor da se u okviru nje problemi rješavaju kroz individualne pristupe i to tako da se angažuju i valorizuju i djevojčice i dječaci u procesu učenja i saznavanja, uz prepoznavanje, priznavanje i poštovanje svih njihovih različitosti, uključujući i rodnu.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije u kojima se govori o aktivnostima, poslovima u kojima dominiraju muškarci, kao npr. lekcije kojima se obrađuje tema građevinarstva iz predmeta tehničko obrazovanje su vrlo izazovne i mogu da stereotipno predstavljaju ove poslove kao „muške“ poslove. Uloga nastavnica i nastavnika jeste da usmjere učenice i učenike da promišljaju o tome koja je uloga žena u tim oblastima, a u ovom našem primjeru – u građevinarstvu. Ova problematika se može razraditi uz pomoć tehnike „Drvo problema“.

Prilikom formulacije problema potrebno je da se vodi računa da se problem postavi neutralno, kao opservacija, npr. *Manji je procenat žena profesionalaca u oblasti građevinarstva, a ne interpretacija, npr. Žene nisu zainteresovane za oblast građevinarstva.* Korišćenjem ove tehnike učenice i učenike motivišete da promišljaju o tome šta bi mogli sve da budu uzroci manjeg prisustva žena u oblasti građevinarstva, kao i šta su posljedice ovog problema.

Nakon što se sa učenicama i učenicima izradi „Drvo problema“, korisno je da se pređe na tehniku „Drvo rješenja“. Ova tehnika se izvodi na isti način kao i „Drvo problema“, samo što se na mjestu gdje se u prethodnoj tehnici pisao problem, sada problem preformuliše u rješenje. Ako nam je problem glasio: *Manji je procenat žena profesionalaca u oblasti građevinarstva, rješenje će glasiti: Jednak je procenat žena profesionalaca i muškaraca profesionalaca u oblasti građevinarstva.* Proces rada je isti kao i u tehnici „Drvo problema“, pa se sada učenice i učenici usmjeravaju na otkrivanje uzroka i posljedica ovog rješenja.

Kada se završi primjena tehnike „Drvo rješenja“, korisno je da se sa učenicama analiziraju uzroci koji su navođeni na „Drvetu problema“, sa uzrocima na „Drvetu rješenja“. Istu analizu je korisno raditi i sa posledicama.

„**Drvo problema**“ je tehnika koja nam pomaže da vizuelno predstavimo i analiziramo određeni problem, otkrijemo uzroke i posljedice do kojeg može dovesti. Prvi korak u izvođenju ove tehnike jeste formulacija problema.

Ova tehnika je korisna jer omogućava učenicama i učenicima da promišljaju o uzrocima i posledicama nekih problema, a tom prilikom moraju da analiziraju probleme, te da izvode kauzalne odnose. Prilikom izrade „**Drveta problema**“ učenice i učenike je važno podsticati na dublju analizu, postavljajući im dodatna pitanja – „**A šta uzrokuje ovo?**“ Važno je da njihova analiza problema ne ostane na površini i da se ne identifikuju samo primarni, očigledni ili lako vidljivi uzroci, već i oni sekundarni. Što više puta postavite pitanje „**Šta uzrokuje ovo?**“, to ćete ulaziti dublje u korijene problema. Isto tako, potrebno je da ponovite, a posljedica toga će biti pitanje „**A do čega će dovesti ovo?**“ Motivišite učenice i učenike da sagledaju i kratkoročne, ali i dugoročne posljedice problema.

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Pravičnost - važno je da znate!

Sadržaji lekcija mogu biti pravedniji u smislu da promovišu jednake mogućnosti za djevojčice i dječake. U postojećim lekcijama ili se ovo pitanje isključuje u potpunosti ili se sadržajima normalizuju rodne razlike i neravnopravnosti kroz sliku, tekst, te brojne navedene primjere. Nastavnice i nastavnici treba da se i eksplicitno bave pitanjem jednakih mogućnosti za sve ljude bez obzira na rod i pol. Sadržaji lekcija i svi dostupni nastavni materijali (zbirke i radne sveske) mogu biti obogaćeni tako da se usmjere na jednako podsticanje i djevojčica i dječaka da predvode određene aktivnosti. Brojne lekcije mogu biti podsticajnije za sve učenice i učenike, tako što će nuditi relevantna pitanja, primjere i vježbe, a ne isključivo objašnjenja naučnih pojmova.

34 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Radi omogućavanja učenicama i učenicima jednakih mogućnosti, strategija „Slagalice“ je vrlo interesantna jer ih stavlja u jednake pozicije, a opet ih usmjerava jedne na druge i na kooperativnost. Teme koje možete da im zadajete mogu da budu različite, u vezi sa gradivom koje se obrađuje, ali isto tako i u vezi sa uticajem žena na razvoj nauke, umjetnosti, tehnologije i drugog. Jedna tema kojom bi učenici i učenice mogli/-le da se bave na predmetu informatika jeste „Uloga žena u razvoju informacione tehnologije i značaj prvih programera, koji su zapravo bili programerke“.

Slagalice se kao strategija koristi u kooperativnom učenju. Pomoću ove strategije učimo učenice i učenike kako da uče jedni od drugih, tj. na koji način da jedni drugima pojašnjavaju ili svoje stavove ili određene teorije, pojmove, događaje, studije slučaja, intervencije i sl. Učenice i učenici se u ovoj strategiji dijele u matične i ekspertne grupe. Podjela može da se vrši na osnovu oblika papirića i njihovih boja. Ako su oblici papirića kriterijumi za formiranje ekspertnih grupa, onda su boje kriterijumi za formiranje matičnih grupa. Broj oblika zavisi od toga koliko ekspertnih grupa želimo da imamo, dok broj boja zavisi od toga koliko matičnih grupa želimo da imamo.

Kako određujemo broj ekspertnih grupa? Određujemo ih tako što moramo da znamo šta će učenice i učenici u tim ekspertnim grupama da rade. Dakle, koliko tema, pojmova, teorija, događaja, studija slučaja, itd. će da proučavaju. Kada ovo odredimo, onda znamo i koliko ekspertnih grupa pravimo.

Sada ćemo da simuliramo pravljenja ekspertnih i matičnih grupa. Npr., odlučimo da imamo četiri ekspertne grupe, jer radimo na razumijevanju četiri pojma. Za te četiri grupe izradimo četiri oblika papirića, npr.: krug, trougao, kvadrat i šestougao. Ako u grupi sa kojom radimo imamo 20 učenica i učenika, to znači da će se one/ni dijeliti u četiri ekspertne i pet matičnih grupa, što sa sobom povlači zaključak da nam treba pet boja, npr.: žuta, crvena, plava, zelena i ljubičasta. Za svaku učesnicu i učesnika oblik se nalazi u maloj koverti. Učesnice i učesnici prvo formiraju matične grupe na osnovu boja koje su izvukli. Nakon formiranja matičnih grupa, dobijaju zadatak da, na osnovu oblika, formiraju ekspertne grupe u kojima razmatraju zadate pojmove ili nešto drugo.

Nakon što završe ovu aktivnost u ekspertnim grupama, vraćaju se u svoje matične grupe i jedni drugima objašnjavaju svoje pojmove. Cilj ove strategije jeste da učenice i učenici uče da jedni drugima predstavljaju svoja znanja, tj. da uče jedni od drugih.

Vrlo važno je da znate da je ovu strategiju dobro koristiti onda kada učenice i učenici već imaju neka saznanja o materijalu na kojem rade. Nije zahvalno da se koristi u situacijama kada se obrađuje neko, za njih, potpuno novo područje, jer nismo sigurni da će biti u stanju da ga samostalno razumiju na adekvatan način. Zato je ova strategija korisna kada je riječ o primjeni znanja ili sagledavanju nekih pojmova i teorija iz različitih uglova.

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Dostupnost - važno je da znate!

Nije moguće na osnovu samog sadržaja lekcija zaključiti koliko predznanja učenice i učenici imaju za pojedine lekcije na osnovu prethodnog školovanja, i da li su im podjednako dostupna takva predznanja. Međutim, u metodičkim preporukama, neophodno je nastavnicama i nastavnicima ukazati na problem dostupnosti, uzimajući u obzir različite oblike marginalizacije.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Nastavnica i nastavnik mogu sa učenicama i učenicima razraditi problem nedostupnosti interneta za neku djecu u školi i da im pomognu da tragaju za rješenjima tog problema. Na taj način djeca se stavljaju u situaciju da rješavaju problem iz pravog života, pri tome osvještavajući posljedice koje nedostupnost određenih resursa može da ima u njihovoj zajednici. Poželjno je da nastavnica i nastavnik najprije modeluju, tj. prikažu proces rješavanja problema na nekom primjeru, a zatim da podijele učenice i učenike u grupe i prate grupne procese. Smisao tehnike je da se osvijesti društveni problem i vježba proces rješavanja problema iz stvarnog života, pa nije od ključne važnosti da se tokom časa zaista dođe do izvodljivog rješenja, iako je i to moguće. Lista pitanja u primjeru modela rješavanja problema nije iscrpna, pa je nastavnica i nastavnik mogu prilagođavati potrebama razreda i konkretnog problema.

MODEL RJEŠAVANJA PROBLEMA

Definišimo problem!

- Šta već znamo o problemu?
- Zašto je to tako?
- Šta još uvijek ne znamo i kako to možemo saznati?
- Šta su potencijalne teškoće pri rješavanju ovog problema?
- Šta je krajnji cilj - kako ćemo znati da je problem riješen?

Razmislimo o problemu!

- "Oluja mozga" – nabrojimo što više rješenja, bez obzira na to da li su moguća...
- „A šta bi bilo kad bi...“ – razmislimo o što više mogućnosti...
- Kako su drugi rješavali slične probleme?
- Razmotrimo sve ideje i suzimo izbor na one izvodive.
- Postoje li neke olakšavajuće okolnosti koje možemo iskoristiti?
- Ko/šta bi nam moglo pomoći u rješavanju problema?

Isplanirajmo rješenje!

- Koje bi od ponuđenih rješenja moglo biti najizvodivije?
- Kako možemo znati da li će da funkcioniše?
- Šta sve treba da uradimo da bismo isprobali ovaj plan?
- Napravimo listu zaduženja za članove grupe.
- Napravimo detaljan plan i vremenski raspored aktivnosti.

Isprobajmo rješenje!

- Moramo biti strpljivi.
- Moramo biti uporni.
- Moramo praviti greške.
- Moramo učiti iz grešaka da bismo ih ispravili i izbjegli ubuduće.
- Ne smijemo odustati.

Evaluirajmo rješenje!

- Da li smo uspjeli riješiti problem?
- Šta smo tačno uspjeli, a šta još može da se popravi?
- Šta nam je pomoglo pri rješavanju problema?
- Šta su bile najveće teškoće?
- Šta smo naučili kroz ovaj proces?
- Jesmo li mogli nešto drugačije uraditi?
- Kako bismo drugi put postupili?

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Inkluzivnost - važno je da znate!

Lekcije bi trebalo da sadrže konkretne prijedloge za aktivno uključivanje svakog djeteta u proces učenja, a ne samo definicije i objašnjavanje novog gradiva. Sadržaji lekcija moraju u prvi plan staviti motivaciju i djevojčica i dječaka za uključivanje, ohrabrivanje i aktivno usvajanje znanja. Cilj je prevazići generalno zamoran, neinspirativan i/ili pretjerano tehnički ili naučni prikaz gradiva, pri čemu se ne uzimaju u obzir interesi djece, bez obzira na to kojeg su roda. Inovativan, interaktivan i kritički pristup učenju, djeci potencijalno zanimljivi sadržaji, primjeri i jezik prilagođeni i interesovanjima djevojčica i interesovanjima dječaka, kao i njihovim motivacijama da uče i napreduju bez obzira na tradicionalne rodne podjele rada koje postoje u obrazovanju, nauci, tehnologiji, umjetnosti, inženjerstvu i matematici – sve su to elementi kojima bi se nastavni sadržaji mogli značajno unaprijediti. Lekcije moraju prikazivati gradivo kao nešto što nije odvojeno od konteksta i stvarnog života, i to tako da se ne normalizuju rodni stereotipi ili nejednakosti, te da se učine vidljivim žene naučnice i djelatnice u raznim sferama STEAM-a.

Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije koje aktivno ne uključuju učenice i učenike u proces sticanja znanja i vještina nastavnica ili nastavnik mogu da obogate na sljedeće načine, koristeći tehniku „Obilazak galerije“. Tako npr. učenice i učenici mogu da na nastavi muzičke kulture rade na kreiranju zvukova uz pomoć različitih objekata, koje pronalazimo oko sebe, izmišljaju instrumente i slično. U kreiranju učestvuju i djevojčice i dječaci i podjednako se motivišu za učešće. Kreiranje proizvoda može da se vrši i na nastavi iz drugih STEAM predmeta, tako da ti proizvodi budu u vezi sa teorijom koju učenice i učenici izučavaju.

„Obilazak galerije“ je tehnika kojom se na drugačiji način, od obične prezentacije urađenoga, učenice i učenici nakon grupnog rada, upoznaju sa svojim produktima. Ova tehnika se izvodi tako što učenice i učenici na zidovima učionice zakače svoje flipčart papire, ili po stolovima poredaju neke druge produkte, pa kreću u obilazak. Važno je da prilikom obilaska proizvoda, pored svakog stoje po dva člana grupe, dječak i djevojčica, mladić i djevojka, kako bi onima koji su došli da posmatraju, predstavili grupni rad. Vrlo je bitno da se obrati pažnja na to da i dječaci i djevojčice dobiju jednako priliku da predstavljaju radove svojih grupa.

KRITERIJUMI ZA PROCJENU I PRIJEDLOZI ZA UNAPREĐIVANJE NASTAVNIH LEKCIJA

Ravnopravnost - važno je da znate!

Lekcije u udžbenicima treba da promovišu rodnu ravnopravnost, te pojasne i istorijske i današnje nepravde, odnosno zašto su privilegije koje nastaju u STEAM oblastima, te u životu i društvu uopšte zasnovane na rodnim razlikama i kako ih prevazići. Udžbenici treba da podjednako predstavljaju žene i muškarce u lekcijama, ilustracije u lekcijama treba da uključuju i žene i muškarce, i djevojčice i dječake, i to tako da ih ne dijele prema tradicionalnim ulogama i rodnoj podjeli rada. Slike i ilustracije, te razne vizuelizacije, ne samo da ne smiju biti diskriminatorne ili stereotipne, nego moraju biti afirmativne u smislu ravnopravne participacije svih. U lekcijama moraju biti prikazane i uspješne žene u raznim oblastima, a ne samo muškarci, a nastavnice i nastavnici treba u svakom pogledu da afirmišu netradicionalnu rodnu podjelu rada i obrnutih rodnih uloga.

40 Prijedlog za obogaćivanje nastavnih jedinica

Lekcije iz predmeta fizika i hemija, koje pored opisa, definicija naučnih pojmova, sadrže i tekstove o muškarcima koji su se bavili proučavanjem tih sadržaja o kojima djeca uče, neophodno je obogatiti razgovorom sa učenicama i učenicima o tome zašto muškarci dominiraju u ranijem periodu u ovim naukama. Taj razgovor se može voditi uz pomoć strategije pod nazivom „Šest šešira“. Koristeći ovu strategiju možete da sa učenicama i učenicima razgovarate o problemu pod nazivom *Žene se rijetko spominju kao naučnice u teorijama o kojima učimo*. Takođe, ova strategija je korisna da se sa učenicama i učenicima razgovara o izgledu udžbenika, njegovim ilustracijama, ukoliko udžbenik obiluje ilustracijama na kojima se nalaze dominantno muški likovi, predstavljeni i kao naučnici ili umjetnici i u službi ilustrovanja određenih pojmova o kojima lekcije govore. Tada problem može da se formuliše kao: *U lekcijama našeg udžbenika (navesti naziv predmeta čiji udžbenik se komentariše) dominiraju ilustracije sa muškim likovima*.

„Šest šešira“ je strategija koja omogućava sagledavanje različitih aspekata problema, uzimanje u obzir više perspektiva, podstičući istovremeno lateralno i kreativno mišljenje. „Šest šešira“ nije strategija za direktno rješavanje problema, ona nam pomaže da sagledamo i analiziramo moguća rješenja ili se bolje pripremimo za nastupajuće promjene. „Šest šešira“ je strategija koja podstiče razvoj kreativnosti, kritičkog mišljenja, unapređuje komunikaciju u timu, pomaže u rješavanju problema i donošenju odluka. Ona nas uči kako da: dijelimo mišljenje na šest različitih načina, istražimo svaku situaciju ili problem iz šest različitih uglova i uštedimo na vremenu kada je rad na sagledavanju nekog problema, pojma, teorije, zadatka u pitanju. U strategiji „Šest šešira“, svaki od šešira ima, osim svoje boje, i svoju funkciju i ugao sagledavanja problema, situacije, zadatka i slično. Boja i funkcija su međusobno povezane.

Bijeli šešir – bijela boja je neutralna i objektivna, zato je bijeli šešir zaokupljen činjenicama i brojevima. Kada stavimo bijeli šešir tada postavljamo neka od sljedećih pitanja: „Šta znamo o tome?“, „Koje informacije trebamo?“, „Šta bi trebalo da pitamo?“, „Da li je to činjenica ili mišljenje?“, „Imamo li dokaz za tu tvrdnju?“ Bijeli šešir se koristi kako bismo usmjerili pažnju na informacije koje imamo ili nam nedostaju.

Crveni šešir – crveno je indikator ljutnje, bijesa, tj. emocija, pa nam zato ovaj šešir omogućava da stvar sagledamo iz ugla emotivne strane. Kada je crveni šešir u upotrebi, imamo priliku iskazati svoje emocije i intuiciju bez bilo kakvog objašnjavanja. Naše emocije postoje i crveni šešir vam daje dozvolu da ih iskažete. Npr. „Osjećam uzbuđenje pri pomisli na...“ „Ova ideja me plaši.“ „Ljutnju mi izaziva pomisao da...“

Crni šešir – crna je negativna boja, pa nam u ovoj strategiji crni šešir obuhvata negativne aspekte, tj. razloge zbog kojih nešto ne može da se učini. Crni šešir nas poziva na oprez. On nas čuva od nepromišljenih odluka koje bi mogle biti štetne. Crni šešir nas upozorava na rizik i na moguće nedostatke naših odluka i razmišljanja. Bez crnog šešira mi bismo sve vrijeme bili u nevolji. Bez obzira na to, crni šešir ne treba suviše često da se koristi, jer tada može biti opasan po ideje i kreativnost.

Žuti šešir – žuta boja je sunčana i pozitivna, pa je žuti šešir optimista i podrazumijeva nadu i pozitivno mišljenje. Pod žutim šeširima nastojimo pronaći sve ono što je pozitivno. To možemo učiniti postavljajući neka od sljedećih pitanja: „Šta su prednosti?“, „Ko će imati koristi od toga?“, „Kako će se korisni efekti odraziti na korisnike?“, „Koje su ostale vrijednosti ove ideje?“

Zeleni šešir – zeleno je boja trave, vegetacije, koja je obilna, pa samim tim zeleno podrazumijeva kreativnost i rađanje novih ideja. Zeleni šešir je kreativni šešir. On je namijenjen planiranju i stvaranju novih ideja. Pod zelenim šeširima možemo predlagati promjene i alternative predloženim idejama. On nam omogućava raspravu o različitim mogućnostima. Kada koristimo zeleni šešir svi stvaramo.

Plavi šešir – plava boja je hladna i boja neba, koje je iznad svega drugog, zato je plavi šešir zadužen za kontrolu i organizaciju procesa mišljenja, kao i korišćenja ostalih šešira. Plavi šešir je namijenjen razmatranju samog procesa mišljenja. Npr. možemo se zapitati šta ćemo sljedeće učiniti ili u čemu smo do sada uspjeli. Plavi šešir možemo da koristimo na početku rasprave kako bismo odlučili o čemu ćemo raspravljati i šta očekujemo od rasprave, te na koji način će rasprava da teče. On nam može pomoći u dogovaranju rasporeda korišćenja ostalih šešira. Plavi šešir može poslužiti za razmatranje učinjenog na kraju rasprave, tj. za evaluaciju cijelog procesa rasprave.

RODNO OSJETLJIVA INTERAKCIJA I KOMUNIKACIJA U NASTAVI

Nastavne metode

Frontalni oblik nastave u kojem je učenica i učenik pasivan primalac informacija, a nastavnica i nastavnik ti koji su aktivni može da dovede do razvoja konformizma kod učenica i učenika. **Kako bi se učenice i učenici adekvatno razvijali, važno je koristiti metode i tehnike rada koje poboljšavaju učenje učenica i učenika, utiču na razvoj svih segmenata ličnosti, ali i promovišu rodnu ravnopravnost.** U toku školovanja učenice i učenici bi trebalo da shvate da je učenje cjeloživotni proces. Da bi učenice i učenici ovo shvatili nastavnice i nastavnici treba da se usmjere na njihove interese, sposobnosti, talente i mogućnosti. To znači da primjenjuju nastavu usmjerenu na učenicu i učenika koja koristi dijalog u svrhu razvoja kritičkog mišljenja kod učenica i učenika, da bi mogli postati angažovane građanke i građani i značajno doprinosili svojoj zajednici. Ovakvo obrazovanje podrazumijeva i poštovanje različitosti, što znači da svaku učenicu i učenika treba prepoznati i poštovati zbog njihovih sposobnosti, interesa, ideja, potreba. Uključivanjem svih učenica i učenika u nastavni proces, nastavnica i nastavnik mogu preduprijeti nastajanje i podržavanje rodne neravnopravnosti.

Kada su u pitanju **interaktivne metode** koje su posebno važne i upotrebljive u STEAM oblastima, izdvojićemo model podučavanja „5E“, osmišljen i promovisan u sklopu BSCS centra (engl. *Biological Sciences Curriculum Study*). Ovaj model promovise konstruktivistički pristup učenju, zasnovan na pet faza učenja: uključivanje, istraživanje, objašnjavanje, razrađivanje, vrednovanje (engl. *engagement, exploration, explanation, elaboration, evaluation*). Vrlo je podesan za podsticanje aktivnog učenja u prirodnim naukama, a često se upotrebljava u okviru STEM/STEAM modela. Riječ je o fazama podučavanja koje mogu da se prate tokom nastavnog procesa, a ovo su indikatori koji ukazuju na postojanje svake od faza tokom nastave:

Hajde da promislimo:

42 *Koje metode podučavanja dominiraju u mom ličnom stilu podučavanja?*

Kako bih sve mogao/la da ih unaprijedim tako da budu više usmjerene na različite potrebe svih mojih učenika?

Uključivanje (Engagement)

- Nastavnice i nastavnici propituju predznanje i ideje koje učenice i učenici već posjeduju.
- Nastavnice i nastavnici integrišu sadržaje iz različitih naučnih disciplina.
- Nastavnice i nastavnici prikazuju učenicama i učenicima stvarne probleme.

Istraživanje (Exploration)

- Nastavnice i nastavnici vode učenice i učenike kroz proces analize i tumačenja prirodnih pojava i društvenog ponašanja.
- Učenice i učenici se ohrabruju da upotrijebe naučne vještine kao što su posmatranje, propitivanje, istraživanje, testiranje, predviđanje, pretpostavljanje i komuniciranje sa drugim učenicama i učenicima.
- Nastavnice i nastavnici navode učenice i učenike da postavljaju pitanja, planiraju i pilotiraju istraživanja.
- Podstiče timski rad kod učenica i učenika.

Objašnjavanje (Explanation)

- Nastavnice i nastavnici ohrabruju učenice i učenike da pojmove objašnjavaju sopstvenim riječima, da u svojim objašnjenjima nude dokaze i potvrde, te da učestvuju u diskusiji.

Razrađivanje (Elaboration)

- Nastavnice i nastavnici podstiču učenice i učenike da primjenjuju naučene pojmove i vještine u stvarnim situacijama.

Vrednovanje (Evaluation)

- Nastavnice i nastavnici pružaju povratnu informaciju i testiraju znanje, razumijevanje i vještine učenica i učenika.

Hajde da promislimo:

U kojoj mjeri već primjenjujem neke od 5E principa u svojoj nastavi?

Koje nastavne jedinice bih mogao/la poboljšati koristeći 5E model?

Komunikacija u nastavi

Jezik često određuje kako ljudi poimaju i razumiju stvarnost. On je jedan od najmoćnijih alata za definisanje i jačanje rodni odnosa i može se koristiti za promovisanje inkluzije i rodne svijesti ili za jačanje rodni predrasuda i stereotipa. Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste predstavlja važan model za učenice i učenike i širu zajednicu. Ono čega treba da budemo svjesni jeste da su i **nastavnice i nastavnici, kao i sva ljudska bića, podložni rodni predrasudama i stereotipima, koji su nastali na osnovu njihove socijalizacije, obrazovanja i iskustva. Tako njihova komunikacija, i verbalna i neverbalna, može da odražava nesvjesne pretpostavke o rodni ulogama.** Svojom verbalnom komunikacijom oni mogu i nehotično obeshrabrati djevojčice da se bave naukom, govoreći im, na primjer, da su „roboti i igrice za dječake“ ili da je „književnost za djevojčice“. I neverbalni znakovi, kao što su prevrtanje očima, podizanje obrva ili smijanje na odgovore ili pitanja koje učenica postavi, mogu da ukažu na nastavničke i nastavnikove rodno stereotipne stavove. Isto tako, ukoliko dječak plače, nastavnica i nastavnik mogu da mu kažu da prestane tako da se ponaša, jer se tako ponašaju djevojčice. Iz toga on može zaključiti da za dječaka nije dobro da iskazuje emocije, što će kasnije uticati na njegove izbore i načine ponašanja, ali i da su djevojčice slabe, jer samo one plaču. Očekivanjem da svi dječaci treba da vole i igraju fudbal, te da djevojčice ne mogu da se uključe u fudbalsku utakmicu, direktno se ograničava mogućnost izbora i dječacima (koji bi umjesto fudbala radije radili nešto drugo) i djevojčicama (koje bi radije igrale fudbal). Bezbroj je takvih primjera kojima se postepeno, često bez loše namjere, djeci nameću očekivanja i predrasude o tome šta je „za dječake“ a šta je „za djevojčice“, čime im se sužava mogućnost izbora i ostvarivanja ličnih potencijala, bez obzira na to da li je riječ o tradicionalno „muškim“ ili tradicionalno „ženskim“ interesovanjima.

Hajde da promislimo:

Kakvi su moji lični stavovi o rodni ulogama i očekivanjima?

Da li svjesno ili nesvjesno djeci šaljem poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobra samo za dječake ili samo za djevojčice?

Kako bih mogao/la kroz svoj rad uvjeriti djecu da su sve igre, sportovi, predmeti, zanimanja, jednako pogodni i za dječake i za djevojčice?

Uređenje prostora

Pored adekvatne komunikacije o rodni ulogama i stereotipima, za adekvatno izvođenje časa, **neophodno je da se obrati pažnja na raspored klupa u učionici, tj. način na koji se fizički organizuje komunikacija među djecom i nastavnim osobljem.** Veliki nedostatak raspoređivanja klupa u redove je to što može pojačati mnoge tradicionalne procese socijalizacije. Nastavnica i nastavnik se vide kao stručnjaci koji učenicama i učenicima „daju“ znanje, umjesto da ih aktivno angažuju u konstrukciji znanja. Obično one učenice i učenici kojima je manje ugodno da govore, da se javljaju i iznose svoje mišljenje, sjede u zadnjim klupama i manja je vjerovatnoća da će učestvovati, osim ako se nastavnica i nastavnik ne potrudu da ih posebno uključe. Drugačiji raspored, poput raspoređivanja klupa u manje grupe ili sjedenja u polukrugu ili krugu, može podstaknuti sve učenice i učenike na aktivno učešće. Tamo gdje to nije moguće, potrebno je da se razmisli o tome da se učenice i učenici rotiraju svaki čas, tako da svi imaju priliku da sjede na različitim pozicijama u toku jedne školske godine. Pored samog rasporeda klupa, u rodno odgovornom podučavanju je bitno da se vodi računa i o tome kako sjede djevojčice i dječaci, da li dijele klupe, ili su više homogenizovani. Vrlo je važno ohrabriti ih da dijele klupe, da sjede jedni sa drugima, da bi razbili barijere, razumjeli se i poštovali i radili zajedno ka zajedničkom cilju. Za razvoj poštovanja i međusobnog uvažavanja neophodno je da nastavnica i nastavnik njeguju sigurno i inkluzivno okruženje za sve učenice i učenike, koje uključuje razvoj socioemocionalnih kompetencija.

Hajde da promislimo:

Kakav raspored koristim u svojoj učionici?

Da li bi mogao/la poboljšati komunikaciju ukoliko bi nešto promijenio/la u tom rasporedu?

Povratne informacije

Učenice i učenici u učionicu dolaze sa vrijednostima i rodnim konstruktima koje su stekli zahvaljujući porodici i društvu. Zadatak nastavnica i nastavnika je da ne doprinose razvoju rodno stereotipnih stavova, da ne koriste uvredljiv jezik prilikom davanja povratnih informacija, jer on može da produbi rodne stereotipe, te da na bilo kakav način ne daju učenicama i učenicima do znanja da nisu vrijedni obrazovanja. Nasuprot tome, nastavnice i nastavnici mogu poboljšati uspjeh i raditi na razvoju samopouzdanja učenica i učenika, pružajući konstruktivne povratne informacije na ohrabrujući način koji podstiče njihovo učenje i kritičko mišljenje. Upotreba jezika prilagođena rodu u učionici tretira dječake i djevojčice kao ravnopravne partnere i pruža sigurno okruženje za učenje za sve.

Konstruktivna povratna informacija je dvosmjernan proces koji uključuje i nastavnicu i nastavnika, kao i učenicu i učenika. Nastavnice i nastavnici bi trebalo da nastoje da stvore okruženje u kojem se daju i primaju povratne informacije na adekvatan način radi poboljšanja i napretka i jednih i drugih. Nastavnica i nastavnici bi također trebalo da ohrabruju učenice i učenike da daju povratne informacije kako bi poboljšali i proces učenja i podučavanja. Npr. ako je nastavnik muškarac, djevojčicama može biti posebno teško da daju povratne informacije. Zato nastavnice i nastavnici moraju uložiti izvjestan napor da bi pružili i ohrabрили učenice i učenike na davanje povratnih informacija, uspostavljajući odnos povjerenja i poštovanja.

Adekvatna povratna informacija sadrži nekoliko karakteristika: specifična je i sistematična, usmjerena je direktno na učenicu i učenika, daje informaciju o kompetentnosti, opisuje trenutno postignuće i motiviše učenicu i učenika da se poredi sa samim sobom, te ukazuje na uloženi napor. Nastavnice i nastavnici koji su autoritarni u svojim povratnim informacijama, te koji teže generalizacijama i omalovažavanju, mogu izazvati stid i strah, koji nikako ne odgovaraju adekvatnom podučavanju i ne podstiču učenje kod učenica i učenika. Davanjem povratnih

informacija kojima se učenica i učenik ponižava (npr. „Ti to nikad nećeš moći uraditi.“), utiče se na smanjenje njenog i njegovog samopouzdanja. Takođe, povratne informacije koje su generalne, nespecifične, nisu od pomoći učenicima. (Npr. „Odlično ste ovo uradili.“) Povratne informacije kojima se podstiče takmičarska atmosfera u odjeljenju mogu da utiču na to da se određene učenice i učenici osjećaju manje vrijednima u poređenju sa drugima. (Npr. „Ti uvijek uradiš najbolje od svih drugih učenica i učenika u odjeljenju.“)

Nekoliko savjeta kako možete dati konstruktivnu povratnu informaciju učenici i učeniku:

- **Recite im šta su dobro uradili.**

Prilikom davanja povratne informacije o tome šta je učenik i učenica dobro uradio/-la neophodno je da personalizujete pojašnjenje i da ukazete na neko posebno ponašanje, vještinu, znanje. Reći učenici: „Iz tvog eseja se vidi koliko si pametna“ je veoma ohrabrujuće, ali učenica ne može da zna na šta ste tačno mislili kada je njen odgovor u pitanju. Adekvatna povratna informacija bi glasila: „Mirjana, sviđa mi se kako si strukturirala esej. Imaš vrlo jasnu uvodnu rečenicu o temi o kojoj govoriš. Esaj obiluje odličnom argumentacijom u glavnom dijelu. Koristiš različite vrste argumentacije, što je posebno pohvalno.“

- **Koristite povratnu informaciju da biste podstakli učenicu i učenika na promjenu**

Učenice i učenici neće uvijek raditi ispravno i davati tačne odgovore. Greške su bitan dio učenja. Kada učenice i učenici naprave greške, važno je ukazati im na greške i pomoći im da ih isprave, bez stida. U toku procesa nikako nije dobro dati uopštenu povratnu informaciju, kao npr. „Ovaj odgovor je pun nelogičnosti.“ Sa ovom informacijom učenica i učenik ne znaju gdje bi trebalo odgovor da se ispravi, jer da su znali bolje, uradili bi. Prema tome, povratna informacija bi trebalo da se iskaže na sljedeći način: „Iz tvog odgovora se vidi da si uložio trud i učio o sistematizaciji životinja. Međutim, odgovori na pitanja koja su se ticala sisara nisu bili tačni. Potrudi se da savladaš ovu grupu životinja bolje.“

- **Ukažite na proces promjene**

Vodite svoje učenice i učenike da utvrde koje korake treba da preduzmu da bi postigli bolji rezultat. Npr. „Obrati pažnju na svoj esej i zaokruži rečenice koje podržavaju tvoju argumentaciju, a precrtaj one koje je ne podržavaju. Zatim prepisi esej ponovo tako da svaki odlomak u njemu ima tematsku rečenicu, relevantnu argumentaciju i završnu rečenicu.“

- **Naučite učenice i učenike da razmisle o sopstvenim naporima**

Postavljanje strateških pitanja može pomoći učenicama i učenicima da ocijene i vode svoj proces učenja. Pomaže im da preuzmu odgovornost za svoj rad i znaju kako da ga poboljšaju. Npr. „Kakva je struktura odlomka?“, „Koje ste aspekte ove strukture koristili u ovom odlomku?“, „Koje ste zaboravili?“, „Šta treba da radite da biste poboljšali svoj rad?“

I na kraju, pozovite učenice i učenike da vama daju povratne informacije. To možete da uradite na dva načina, jedan je anonimno, a drugi je javno. Za početak nije loše da bude anonimno, poput kutije sa prijedlozima u učionici. Ako ste otvoreni za to, njihove povratne informacije mogu vam pomoći da prevladate rodnu pristrasnost i poboljšate svoje vještine podučavanja. Naučite ih kako dati konkretne i konstruktivne povratne informacije i modelirajte svoju spremnost za učenje. Možete ih zamoliti da razmisle o različitim pitanjima, zavisno od toga šta želite znati ili želite da primijete, kao što su:

- Šta im se svidjelo na današnjem času?
- Kako su vaše povratne informacije podržale ili spriječile njihovo učenje?
- Kakav način izražavanja pomaže djevojčicama i dječacima da se osjećaju uključenima?
- Da oni predaju na času, šta bi uradili drugačije?

SAŽETAK I PREPORUKE ZA NASTAVNIKE I NASTAVNICE O RODNO ODGOVORNIM METODAMA PODUČAVANJA

Rodno osjetljiva pedagogija odnosi se na procese podučavanja i učenja koji stavljaju akcenat na specifične potrebe učenja kod djevojčica i dječaka. Ove specifične potrebe mogu se identifikovati procjenom izazova i praznina u vještinama i znanjima za oba pola i pojedinačne učenice i učenike u svakoj učionici. Na primjer, dječacima će možda trebati dodatna podrška za razvoj vještina čitanja ili emocionalne inteligencije, dok će djevojčicama biti potrebna dodatna podrška da bi govornice na času ili u STEAM predmetima. Rodno osjetljiva pedagogija poziva nastavnike da zauzmu inkluzivan rodni pristup u procesima planiranja nastave, nastavne prakse, upravljanja razredom i ocjenjivanja uspjeha.

Upotreba jezika u učionici, na času i vannastavnim aktivnostima

Jezik koji nastavnice i nastavnici koriste u učionici ili u vannastavnim aktivnostima može ili ojačati negativne rodne stereotipe ili promovirati rodnu uključenost i ravnopravnost. Nastavnice i nastavnici treba da koriste obje rodne zamjenice kada navode primjere i sa poštovanjem da se odnose prema svim đacima, bez obzira na njihov pol/rod.

Planiranje časa/nastave

Nastavnice i nastavnici koji su rodno odgovorni pri planiranju nastave uzimaju u obzir rod, kao i razlike u potrebama učenica i učenika za učenjem na osnovu njihovog različitog društvenog porijekla i stilova učenja. Rodno prilagođen plan nastave uzima u obzir sljedeće elemente: nastavni materijali i materijali za učenje, metode i tehnike podučavanja, aktivnosti na času, raspored u učionici, te izgled učionice.

Materijali za učenje – udžbenici, zbirke, radne sveske itd.

- Preporuke svim nastavnicama i nastavnicima su:
- Razvijte ili prilagodite svoje materijale tako da budu rodno inkluzivni i obezbijedite da

- promoviraju poruke rodne ravnopravnosti u društvu.
- Koristite udžbenike i materijale koji promoviraju rodnu ravnopravnost.
- Ako nemate takve udžbenike na raspolaganju, možete uključiti razred u kritičku analizu slika ili teksta kroz rodnu perspektivu.

Postojeći nastavni materijali

Nastavnice i nastavnici treba da izvrše analizu tekstualnih i vizuelnih elemenata lekcija u udžbenicima. To je moguće ostvariti kroz postavljanje pitanja koja su detaljnije predstavljena u Dodatku ovog priručnika. Na osnovu tih pitanja, te u zavisnosti od dobijenih odgovora, potrebno je razmotriti revidiranje ili dopunjavanje nastavnog materijala.

Adaptacija nastavnih materijala da budu rodno odgovorni

Nastavni materijali za rodno odgovorno podučavanje su efikasni onda kada se u procesu učenja koriste participativne metode, zajednički rad i kada su usmjereni na učenice i učenike, pri tome uzimajući u obzir njihove specifične i različite potrebe. Pomoću raznih metoda koje uključuju više vrsta inteligencije i različite stilove učenja dolazi se do toga da učenice i učenici sa različitim obrazovnim potrebama učestvuju u većoj mjeri. Treba također koristiti materijal koji je kulturno relevantan za živote učenica i učenika, uz primjere iz stvarnog života, situacije i pitanja iz zajednice kao glavne materijale za raspravu. Korišćenje priča, primjera i slika koje odražavaju lokalni kontekst uključuje učenice i učenike u proces učenja putem povezivanja složenih predmeta i tema sa stvarima koje znaju. Kad god naiđu na rodno pristrasne ili diskriminatorne ilustracije, primjere ili izjave u udžbeniku ili drugom nastavnom materijalu, nastavnica i nastavnik treba da postave kritička pitanja, pruže rodno odgovornu analizu problema i dodaju sopstvene primjere koji pokazuju učešće žena/djevojčica i muškaraca/dječaka u raznim ulogama. Nastavnice i nastavnici treba da rade pojedinačno ili u saradnji sa svojim kolegicama i kolegama kako bi razvili sopstvene rodno osjetljive nastavne materijale i materijale za učenje iz časopisa, knjiga, filmova, video-zapisa i mnoštva onlajn izvora. Pozitivne slike oba pola također se mogu postaviti u učionicu ili dijeliti onlajn kako bi se pomoglo u stvaranju rodno odgovorne okoline.

Raspored učionice

Važno je izbjeći tipični raspored učionice zasnovan na tradicionalnim procesima socijalizacije. Drugačiji raspored, poput dijeljenja razreda u manje grupe ili sjedenja u krugu, može podstaknuti sve učenice i učenike na aktivno učešće. Tamo gdje to nije moguće, treba razmisliti o rotiranju stolica kako biste bili sigurni da su sve učenice i učenici uključeni. Kakav je raspored sjedenja, i da li djevojčice i dječaci dijele stolove? Ohrabrite djevojčice i dječake da dijele radni prostor kako bi srušili prepreke, razumjeli se i poštovali i radili zajedno ka zajedničkom cilju.

Upravljanje učionicom

Potrebno je obezbijediti takvo upravljanje učionicom koje pomaže u razvijanju međusobno podržavajućih interakcija između učenica i učenika, i nastavnica i nastavnika. To se radi kroz sistematske i strukturalne korake koji njeguju sigurnost i inkluzivno okruženje za učenje za sve učenice i učenike, kroz kolektivni razvoj pozitivnih grupnih normi. Treba uključiti aktivnosti koje razvijaju emocionalnu inteligenciju i vještine rješavanja sukoba da bi učenici dobro saradivali, te preduzeti svjesne korake kako bi se podstaklo učešće svih učenica i učenika, i promovisali svi oblici ravnopravnosti, uključujući i rodnu.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA PRINCIPIMA RODNO ODGOVORNOG PODUČAVANJA

Drage nastavnice i nastavnici, ova uputstva pomoći će vam da:

- procijenite u kojoj mjeri su materijali koje koristite u vašem radu sa djecom prilagođeni principima rodno odgovornog podučavanja,
- sami prilagodite, dopunite ili kreirate nastavne materijale koji omogućuju rodno odgovorno podučavanje.

Najprije pročitajte i pregledajte nastavni materijal koji želite koristiti, kako biste stekli opšti utisak o sljedećim pitanjima:

- Da li su žene i muškarci (djevojčice i dječaci) ravnopravno predstavljeni u nastavnom materijalu?
- Da li materijal ostavlja utisak da je tema jednako zabavna i privlačna i za djevojčice i za dječake?
- Da li je materijal jednako podsticajan za uključivanje djevojčica i dječaka u proces aktivnog učenja?

Nakon što ste stekli opšti utisak, možete pristupiti detaljnijem pregledu, na osnovu narednih pitanja. Možda se pritom i sami iznenadite!

Učestalost i redoslijed pojavljivanja muških i ženskih likova

- Koliki broj muškaraca, a koliki broj žena je spomenut ili prikazan u tekstu, zadacima i na ilustracijama?
- Kojim redoslijedom su primjeri muškaraca i žena izloženi? Na primjer, da li su muškarci uvijek spomenuti na prvom mjestu, a žene poslije njih?

Šta ja mogu da uradim?

Ako je u tekstu i na slikama veći broj muškaraca, i/ili su primjeri sa muškarcima uvijek prvi prikazani, možete postaviti djeci sljedeća pitanja i zadatke:

- Šta mislite, zašto je u tekstu i na ilustracijama prikazan veći broj muških nego ženskih likova? (Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da je pristup školovanju, nauci i umjetnosti kroz istoriju, za žene bio vrlo otežan)
- Možete li pronaći što više primjera žena koje su se kroz istoriju bavile ovom oblašću (misli se na oblast koja se obrađuje u datoj lekciji) i prikazati razredu njihove životne priče?
- Možete li pronaći istaknute žene koje se danas bave ovom oblašću (misli se na oblast koja se obrađuje u datoj lekciji)?

Cilj ovih pitanja i zadataka je da djeca razumiju da su prepreke koje su kroz istoriju stajale ženama danas u velikoj mjeri uklonjene, te da veći broj muških likova u literaturi ne znači da ta oblast nije za žene.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA PRINCIPIMA RODNO ODGOVORNOG PODUČAVANJA

Način predstavljanja ženskih i muških likova u tekstu, zadacima i ilustracijama

- Koju vrstu aktivnosti obavljaju prikazani likovi?
- Da li su žene prikazane, na primjer, kroz:
 - Njegujuće uloge (npr. medicinske sestre, majke, itd.)
 - Poslovne uloge (npr. inženjerke, poslovne žene, itd.)
 - Liderske uloge (npr. direktorice, predvodnice društvenih pokreta, itd.)
 - Podređene uloge (npr. sekretarice, pomoćnice, itd.)
 - Patrijarhalne uloge (npr. domaćice, kuharice, itd.)
 - Kreativne uloge (npr., umjetnice, naučnice itd.)
 - itd.
- Kakve psihološke osobine su dodijeljene ženama, a kakve muškarcima? Npr. da li su prikazane kao vrijedne, inteligentne, hrabre, nježne, uporne, itd.?
- Kako su prikazane uloge žena u okviru porodice? Npr., da li uvijek žene vode brigu od djece, pomažu, čiste, kuhaju itd.?
- Kakvim aktivnostima se bave djevojčice a kojim dječaci? Npr., da li su djevojčice prikazane u mirnim, a dječaci u dinamičnim aktivnostima?
- Da li su djevojčice/žene prikazane u ravnopravnim ulogama? Na primjer, na slici mogu biti i djevojčica i dječak, ali dječak izvodi eksperiment a djevojčica samo posmatra; ili na slici mogu biti muškarac i žena, ali muškarac rukuje mašinom, a žena je prikazana u ulozi sekretarice; ili muškarac u ulozi doktora a žena u ulozi medicinske sestre.
- Da li ima primjera u kojima muškarci rade tradicionalno "ženske" poslove (na primjer, muškarac koji kuha ili drži bebu) i žena koje rade tradicionalno "muške" poslove (na primjer, žena koja vozi autobus ili nadzire gradnju)?
- Postoje li drugi znaci koji ukazuju na podređen ili neravnopravan položaj žene?

Šta ja mogu da uradim?

Ukoliko su ženski likovi u nastavnom materijalu uglavnom prikazani u tradicionalnim, patrijarhalnim, ili podređenim ulogama, možete djeci postaviti sljedeća pitanja i zadatke:

- Šta mislite, zašto su ženski likovi uglavnom prikazani u podređenim ulogama? (*Diskusiju moderirati tako da djeca razumiju da je patrijarhalna uloga žene u današnjem društvu još uvijek vidljiva*)
- Možete li navesti što više primjera iz javnog, ali i privatnog života, žena koje koje su uspješne naučnice, umjetnice, liderke, itd.?
- U grupama prodiskutujte o tome šta mislite da je "za djevojčice/žene" a šta mislite da je "za dječake/muškarce". Da li je fudbal samo za dječake, a lutkice samo za djevojčice? Zašto tako mislite? (*Diskusiju moderirati tako da djeca na kraju razumiju da igre, aktivnosti i poslove ne treba birati na osnovu pola, već na osnovu ličnih afiniteta i interesovanja*).

Cilj ovih pitanja i zadataka je da se izgradi svijest o jednakim mogućnostima za djevojčice i dječake u bilo kojoj oblasti koja ih interesuje, bez obzira na tradicionalne društvene okvire i očekivanja.

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA PRINCIPIMA RODNO ODGOVORNOG PODUČAVANJA

Podsticanje djevojčica i dječaka na jednako uključivanje u proces učenja

- Da li su primjeri i zadaci osmišljeni tako da budu jednako podsticajni i za djevojčice i za dječake (na primjer, svi primjeri su u vezi sa tradicionalno „dječakim“ interesovanjima, poput oružja i automobila)?
- Da li su teme koje se obrađuju povezane sa primjerima i problemima iz stvarnog života koji su zanimljivi i djevojčicama i dječacima (na primjer, kako se kreće električni romobil, kako radi mobilni telefon)?
- Postoje li zadaci kojim se podstiče i djevojčice i dječake na razmišljanje i isprobavanje novih ideja?

56

Šta ja mogu da uradim?

Ukoliko su primjeri i zadaci osmišljeni tako da ne podstiču djevojčice i dječake na uključivanje u proces učenja, možete pokušati nešto od sljedećeg:

- Navedite djecu da iznađu što više tema i problema koje ih interesuju, a zatim zajedno tragajte za poveznicama između gradiva i tih tema i problema? Na primjer, ako ih interesuju kompjuterske igrice, možemo li naći lekcije koje su važne za razumijevanje funkcionisanje neke igrice?
- Formirajte mješovite grupe dječaka i djevojčica i razgovarajte o mogućim liderima svake od grupa. Razgovarajte o osobinama koje treba da ima vođa grupe, bez obzira na pol.
- Dajte djeci zadatak da sami pronađu problem koji ih zanima i zamisle što više mogućih, ali i nemogućih ili neobičnih rješenja za taj problem. Dok to rade, posmatrajte i osigurajte da djevojčice i dječaci budu jednako aktivni u predlaganju rješenja.

Cilj ovih aktivnosti je da se i djevojčice i dječaci zainteresuju i aktivno uključe u proces učenja.

57

DODATAK: ALATKA ZA PROCJENU I OBOGAĆIVANJE LEKCIJA PREMA PRINCIPIMA RODNO ODGOVORNOG PODUČAVANJA

Podsticanje rodne odgovornosti kroz interakciju sa učenicima

- Kakvi su moji lični stavovi o rodnim ulogama i očekivanjima? Kako se taj moj stav preslikava na moju nastavu? Da li svjesno ili nesvjesno djeci šaljem poruke da je neka boja, igra ili zanimanje dobra samo za dječake ili samo za djevojčice?
- Da li sa svojim đacima razgovaram o rodnim ulogama, društvenim očekivanjima? Koji dio moje nastave bi bio pogodan za takav razgovor?
- Reagujem li kada neko od djece pokazuje predrasude prema rodnim ulogama i očekivanjima (na primjer, ako neko kaže da su žene slabiji vozači, ili da je ženama mjesto u kući)? Kako bi se takve situacije mogle iskoristiti za konstruktivnu raspravu?
- Dajem li dovoljno primjera i zadataka koji podstiču uključivanje svakog djeteta u aktivan proces učenja?

58

Šta ja mogu da uradim?

Ukoliko ste u vašim odgovorima na navedena pitanja ustanovili da postoji prostor za poboljšanje, možete pokušati nešto od navedenog:

- Pronađite ili napravite priliku u svojoj nastavi za pokretanje razgovora o rodnim ulogama i očekivanjima (na primjer, iskoristite čas odjeljenske zajednice za raspravu).
- Svojim ličnim primjerom i jasnim stavovima eksplicitno iskažite povjerenje u sposobnosti i djevojčica i dječaka (na primjer, jasno ističite kako su djevojčice i dječaci jednako sposobni za učenje i rješavanje problema, naročito kada su u pitanju prirodne nauke i umjetnost).
- Jasno reagujte na javno iskazane predrasude i očekivanja (na primjer, ako neko na času makar i u šali izjavi da je "ženi mjesto u kući", organizujte diskusiju sa iznošenjem validnih argumenata kojom se može pobiti takav stav).

Cilj ovih aktivnosti je da svojim ličnim primjerom, stavovima i radom jasno promovirate i podstičete rodnu ravnopravnost, kao i jednaka prava i mogućnosti za sve djevojčice i dječake.

59

LITERATURA

EC (1998). *One hundred words for equality. A Glossary of terms on equality between women and men*. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion (European Commission), European Commission.

FAWE (2018). *Gender Responsive Pedagogy: A Toolkit for Teachers and Schools*. 2nd, updated ed. Nairobi: Forum for African Women Educationalists. FAWE House.

Freire, P. (2000). *Pedagogy of the oppressed*. Izdanje povodom 30 godišnjice prvog izdanja. New York: Continuum.

Freire, P. (2005). *Education for Critical Consciousness*. New York: Continuum.

Hasanagić, J. (2012). Spol, rod rodne, uloge i seksualna orijentacija. U: Aida Spahić i Saša Gavrić (Ur.) *Čitanka LGBT ljudskih prava*, Sarajevo: Sarajevski otvoreni centar i Fondacija Heinrich Boll – Ured u Sarajevu.

hooks, b. (1994). *Teaching to Transgress: Education as the Practice of Freedom*. New York, NY: Routledge.

hooks, b. (2000). *Feminism Is for Everybody: Passionate Politics*. Cambridge, MA: South End Press.

Mlama, P., Dioum, M., Makoye, H., Murage, L., Wagah, M. & Washika, R. (2015). *Gender Responsive Pedagogy: A Teacher's Handbook*. Nairobi: Forum for African Women Educationalists (FAWE).

Reardon, B. (Ed.). (1988). *Educating for global responsibility: Teacher designed curricula for peace education, K-12*. New York: Teachers College Press, Columbia University.

Spahić Šiljak, Z. (2019). *Sociologija roda – feministička perspektiva*. Sarajevo: TPO Fondacija.

Spahić Šiljak, Z. (2015). *Zašto još uvijek govorimo o seksizmu?* U: Monja Šuta-Hibert (Ur.) *Rodni stereotipi. Zvuči poznato?* Sarajevo: TPO Fondacija.

Tollefson, K. & Osborn, M. (2008). *Cultivating the Learner-Centered Classroom: From Theory to Practice*. Thousand Oaks, CA: Corwin Press.

UNESCO *Training Tools for Curriculum Development: A Resource Pack for Gender-responsive STEM Education (2017)*. Geneva: The International Bureau of Education – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (IBE-UNESCO).

UNESCO (2009). *Gender in Education Network in Asia-Pacific (GENIA) Toolkit: Promoting Gender Equality in Education*. Bangkok: UNESCO Bangkok.

UNESCO (2006). *Girls and Science – A Training Module on Motivating Girls to Embark on Science and Technology Careers*. Paris: UNESCO.

UNESCO (2003). *UNESCO's Gender Mainstreaming Implementation Framework: Baseline Definitions of Key Concepts and Terms*. Paris: UNESCO.

Uworwabayeho, A., Bayisenge, J., Katwaza, E., Umutoni, J., Habumuremyi, J. M. V., Rwabyoma, A. S. (2015). *National Gender Responsive Teachers' Guide*. UNICEF Rwanda.

Zakon o ravnopravnosti polova („Službeni glasnik BiH“, broj 16/03).

Zečević, I., & Subotić, S. (2021). *Socio-emocionalno učenje i kompetencije*. Banjaluka: Grafid.

A series of horizontal lines on a white background, resembling a page of lined paper.

